

**ГЕТЬМАН У ПЕРУЦІ.
ЗОВНІШНІ ФОРМИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ГЕТЬМАНСЬКОЇ ВЛАДИ ЧАСІВ КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО**

Олексій Сокирко

Hetman in a Wig. External Forms of Representation of the Hetman Kyrylo Rozumovsky's Power

Oleksii Sokyрко

The article deals with the transformations of visual representations of power of the last hetman of Cossack Ukraine Kyrylo Rozumovskyi (1750-1764). The traditional elements of the ruling elite's representation included the court of the ruler with its hierarchy, system of political roles, staff, etiquette and ceremonial, capital and numerous residences. Among the hetman, various groups of nobles, courtiers, attendants, representatives of the social strata took part in the performative actions. Political representational acts, including elections, inaugurations, investitures, as well as religious and personal celebrations of rulers, such as, hunting and banquet, were the most common. Each action had its own ceremonial scenario that was full of explicit or hidden meanings. Rozumovskyi radically changed the ideology and forms of the external representation of the Hetman's power. Old clothing, churches and fortresses were replaced by the European cosmopolitan and secular courtly culture. Hetman preferred to look like a European nobleman. The cult of the head of the Cossack Troops, as the first knight among equals, transformed into the image of an enlightened ruler and protector of the Little Russian (Malorossia) country. The way of life of the Hetman's court changed significantly. While the traditional banquets and hunts preserved, the new artistic entertainments, such as concerts, spectacles, balls and masquerades, appeared. A renewed hetman's capital in Baturin with its exquisite palace and park, university, state institutions and factories, reflected this new concept of power. The political aspect of symbols and ceremonials was especially important field of semantic changes. Being a relative of the ruling dynasty and possessing a hetman's title, Rozumovskyi placed himself outside the existing ruling hierarchies both in the Russian Empire and in the Hetmanate. As plans for the establishment of hereditary hetmanhood in Ukraine were made, the visual symbols of the future political project were formed. They combined a symbolism of the "Little Russian (Malorossian) nation" with the Rozumovskyi's personal coat of arms and monograms. This symbiosis clearly reflected the political ambitions of the Hetman who wanted to see himself as a half-sovereign ruler.

Keywords: Hetmanate, Kyrylo Rozumovskyi, Hetman, ceremonial, semiotics

Зовнішні форми репрезентації влади є надзвичайно важливим полем досліджень потестарних структур в домодерних суспільствах. Вони не лише допомагають краще зрозуміти сприйняття володарів і владних еліт суспільством, але й через прочитання семіотичного ряду глибше осягнути сутність самої влади, її межі й важелі впливу на свідомість підданих¹.

¹ Історична антропология та імагологія влади мають велику історіографічну традицію, що бере свої витoki з досліджень Марка Блока, присвячених королівській владі середньовічної Франції (Блок, 1998; Блок 2001, 389-402). Про роль двору володаря, церемоніалу й перформативних практик див.: Blockmans, Janse 1999; Blockmans, Hostenstein, Mathieu, 2009; Elias 1983.

До недавнього часу у вітчизняній історіографії інститут гетьманства, мав переважно дослідження з поля правових і релігійних концепцій влади козацьких очільників, що оприявнювалися в титулатурі й елементах церемоніалу (Брехуненко 2012, 4-9; Горобець 2009, 30-37; Плохій 1995, 86-110; Плохій 2005, 268-347). Матеріальні символи гетьманської влади привертати увагу дослідників лише в частині державних інсигній-клейнодів (Савчук 2006; Савчук 2014, 454-471; Ситий 2017) і портретних зображень гетьманів (Ковалевська 2014). Натомість питання про форми репрезентації рейментарської влади як цілісного соціокультурного феномену в рамках спеціального дослідження наразі не ставилося. Історики лише побіжно торкалися символічного змісту поведінки й висловлювань гетьманів, аналізу дипломатичного й придворного протоколу в яких відбилися політичні інтенції або ж ціннісні засади козацької спільноти (Бережна 2014-2015, 222-240; Виноградов 2005, 119-124; Григорьева 2017, 449-475). Самостійне значення в цьому контексті мають студії з історії гетьманського двору як соціально-політичної інституції й специфічного культурного простору, що лише нещодавно започаткувалися в українській історіографії (Васильєва 2009; Васильєва 2012; Васильєва 2013).

В теперішній роботі ми не прагнемо створити панорамної картини зміни форм і концепцій зовнішньої репрезентації гетьманської влади. Фундаментальне дослідження подібної проблеми вимагає так само фундаментального жанру її подачі, тож нам йшлося, в першу чергу, до привернення уваги науковців до імагологічної проблематики на матеріалах гетьманату, а також спробувати принаймні ескізно позначити, з яких панівних форм зовнішньої репрезентації користав останній гетьман козацької України – Кирило Розумовський (1750-1764), і як на них впливали чинні ідеологеми, що змінювалися відповідно до політичного статусу гетьманату. Їхні зміни, сподіваємось, дадуть нам більше розуміння не лише «фасадної» частини, але й внутрішніх механізмів потестарної сфери, зміни поколінь керівної еліти, її цінностей, уявлень про себе і суспільство.

В ранньомодерній Європі форми репрезентації світської влади перебували в стадії поступової трансформації доволі скупого набору середньовічних практик внутрішнього вжитку, орієнтованих переважно на знать, в фундаментальну ідеологічну систему, відкриту як до власних підданих, незалежно від соціального статусу, так і для довколишнього світу. Найбільш ефективним і стійкими її елементами були двір володаря зі своєю ієрархією, системою політичних ролей, штатом службовців етикетом і церемоніалом. Сценою театру влади була столиця та численні резиденції, акторами – різні групи знаті, придворні, почт володаря, а згодом – обрані представники станів і етнічних анклавів (якщо йдеться про імперії). Дійствами, що відбувалися на цій символічній сцені були політичні акти – коронування, посвячення, релігійні та персональні свята правителів, військові паради, учти, полювання й за кожним з яких був закріплений той чи інший церемоніальний сценарій, що мав свої явні та приховані сенси. XVIII ст. з особливою виразністю театралізувало взаємодію всіх цих складових, й на прикладі Франції часів Людовіка XIV та його наступників, подавши решті європейських суверенних і напівсуверенних держав високі взірці наслідування й імітування (Apostolidès 1981; Burke 1994).

Відзначаючи участь Розумовського в житті імператорського двору, його залюбленість у світські розваги, що виявлялася й під час перебування в Україні, дослідники інтерпретували це як вияв особистих схильностей і характеру останнього гетьмана, вихованого в умовах західноєвропейської куртуазної культури. Ці факти, натомість, жодним чином не розглядалися крізь призму їх символічного навантаження й у контексті діяльності Розумовського-політика, що був помітним гравцем як на імперській, так і на гетьманській політичній сцені.

Якщо конкретизувати головні опції спостереження в контексті нашого дослідження, то вони займуть приблизно ті ж самі площини символічної репрезентації влади й володаря, про які йшлося вище в європейському контексті. Однак, окрім власне церемоніальної сторони репрезентації, не можна оминати й інших її елементів – наприклад, парадних портретів, гетьманських клейнодів і родових гербів Розумовських. Оскільки гетьман був водночас володарем краю та командувачем козацького війська, важливим є також врахування змін, що відбувалися в символіці гетьманської армії середини XVIII ст. Особливе місце в шерезі матеріальних «декорацій», безумовно, посідали гетьманські столиці Глухів та Батурин, які, подібно до російського аналогу, поділили між собою ролі старої та нової столиць Гетьманщини. Зрештою, аналізу має бути підданий ще один, цього разу не візуальний і матеріалізований, але вельми важливий елемент самоідентифікації влади – гетьманський титул.

Доба правління Розумовського, на щастя, документована достатньо добре. Для відтворення подієвої сторони життя гетьмана та його двору, державних урочистостей і церемоній, їх матеріального й символічного вираження першорядне значення мають матеріали Похідної канцелярії гетьмана Кирила Розумовського (ф.269 Центральний державний історичний архів України в м.Києві (ЦДІАК України в м.Києві)), а також Генеральної військової канцелярії (ф.51 ЦДІАК України в м.Києві), що виступали головними їх розпорядниками та виконавцями. Окрім поточного листування, звітів і кошторисів, в їх фондах відклалися ордери гетьмана, проекти й пропозиції старшин щодо влаштування церемоніалів, державної та військової символіки. Генеральна канцелярія, згідно традиції, що усталилася ще в першій чверті XVIII ст. вела також офіційні діаріуші (журнали) поточних подій, що відбувалися у вищих державних установах і при гетьманському дворі. Окрему групу документів складають матеріали т.зв. Експедиції Глухівських та Батуринських новобудов – установи, на яку було покладено організацію будівництва нової гетьманської столиці. Суху інформацію офіційних документів значною мірою дешифрують і коригують матеріали приватного листування Кирила Розумовського, а також два найбільших щоденники того часу, що належали Якову Марковичу та Миколаю Ханенку – козацьким старшинам, які часом були безпосередніми учасниками «театру влади», описаного на їхніх сторінках.

Зазвичай великі пласти інформації щодо зовнішньої сторони владної репрезентації наявні в зображальних джерелах. Втім, лише частина з них, зокрема гетьманські портрети, геральдичні зображення та малюнки військових прапорів мають безпосередній стосунок до нашої теми. Тим не менше, для кращого розуміння контексту функціонування власне інсценізованих форм репрезентації – чинів елекції, оголошення імператорської грамоти, урочистих процесій – варто залучати аналіз синхронних зображень їх імперських першовзірців, зокрема зображень коронаційних і придворних урочистостей в Санкт-Петербурзі та Москві, опублікованих у вигляді великих альбомів у 1742-1745 рр. (Лукашин 2006).

Середина XVIII ст. розпочиналася для України другим відновленням інституту гетьманства. Рішення про це було прийнято ще в травні 1747 р., але сам чин елекції був проведений лише 22 лютого 1750 р. і то заочно, без присутності номінанта – Кирила Розумовського. Ясновельможний прибув до Гетьманщини лише рік по тому, та й узагалі візитами не зловживав. У порівнянні з гетьманською булавою кар'єра в імперському політикумі важила для нього набагато більше, тож титул Розумовського-гетьмана був до певного часу лише додатком до маєстату Розумовського-вельможі. На практиці це означало періодичні поїздки до Глухова у проміжках між повсякчасним перебуванням Кирила Григоровича в Петербурзі чи Москві, де найчастіше квартирував імператорський двір. Таке

«човникове» гетьманування передбачало утримання гетьманом трьох дворів одночасно, котрі мали однаково пишно й імпозантно репрезентувати титули та чесноти їхнього зверхника.

Розумовський починав свою політичну кар'єру в Петербурзі в амплу людини світської, а не чиновної. Наділений гарною зовнішністю й природним шармом, молодий брат чоловіка імператриці швидко став улюбленцем придворного товариства, а закордонний вояж за кілька років перетворив його на рафінованого світського лева, який добре говорив французькою, знався на останніх віяннях у моді, архітектурі, музиці й театрі. Таким чином, в усьому, що стосувалося світського життя Розумовський мав якнайвигідніший досвід і смак².

Натомість, до прийняття гетьманських повноважень, молодий гетьман, попри всі зусилля членів старшинської місії в Петербурзі, які буквально чергували при його дворі, був практично неготовий. Розумовський залишив свою малу батьківщину в тому віці й соціальному статусі, коли він просто не міг мати жодного поняття ані про політичний устрій Гетьманщини, ані про роль і повноваження гетьманів. Всьому цьому належало навчитися, тому, судячи з усього, церемоніал обрання на гетьманство був розроблений петербурзькими урядовцями спільно з старшинським правлінням, котре до прибуття Розумовського в Україну фактично керувало усіма справами³. Відомості про останні вибори в Гетьманщині збереглися в свідченнях сучасників і очевидців – щоденнику Якова Марковича та «Кратком описании о казаком малороссийском народе» Петра Симоновського, а також офіційному «Журналі», складеному в Генеральній військовій канцелярії (Герасименко 1999).

В своїх загальних рисах акт обрання нагадував ту практику, котра вже була апробована під час елекції Данила Апостола в жовтні 1727 р., але із додаванням нових сюжетних деталей⁴. З січня 1750 р. в Глухів з'їхалися генеральні старшини, полковники, сотники, бунчукові й значкові товариші, а також верхівка православного кліру на чолі з київським митрополитом Тимофієм (Щербацьким). Вранці 18 лютого високе товариство було зібрано повноважним міністром генерал-майором графом Іваном Гендриковим, що прибув в Глухів для проведення виборів⁵. Зібранню, на якому «всѣхъ персонъ было до тысячи», оголосили імператорську грамоту про обрання нового гетьмана, після чого Гендриков, за давньою козацькою традицією, трикратно звертався до присутніх із питанням, кого вони воліють обрати. Старшини й духовенство, своєю чергою, трикратно «всегласно объявляли», що воліють мати за гетьмана графа Кирила Розумовського (Герасименко 1999, 556). Тоді ж було вирішено «публічному з надлежащю церемонією избрания» бути 22 лютого.

Напередодні елекції, 21 лютого, Глуховом їздив ад'ютант глухівського гарнізону в супроводі військових музикантів, що публічно оповіщав мешканців про майбутню церемонію, «и къ полковникамъ на их станции для такова жъ объявления ездил» (Герасименко 1999, 557). Зранку 22 лютого трьома залпами з гармат Глухівської фортеці («для знания всѣмъ чинам и собраниям») було дано сигнал до початку церемонії. Центром

² На це вказують такі тонкі деталі, як наприклад участь Розумовського в замовленні для імператриці вишуканих карет в найкращих паризьких майстрів у 1754 р. (Кириллова 1976) Ширше про смаки й вподобання див.: (Герасько 2012).

³ Уривки листування генеральної старшини із членами т.зв. «малоросійської місії» в Петербурзі: НБУВ.ІР, Ф.І, Спр.51681, Арк. 1 – 1 зв.; спр.51682, Арк.2.

⁴ Опис елекції Данила Апостола відомий за трьома джерелами: нотатками Щоденника Якова Марковича (Дневныя записки Малороссійскаго подскарбия генеральнаго Якова Марковича, ч.1, 243-244), запискою про прибуття в Глухів російського міністра Федра Наумова, котрий розпоряджався церемонією (Окиншевич 1929, 422-425), а також Чернігівським літописом (Апанович 1989).

⁵ Судячи з усього, збори відбувалися в приміщенні канцелярії, котре раніше займало Правління гетьманського уряду.

дійства було обрано майдан між Троїцькою та Миколаївською церквами на якому «устроєнь былъ театр з лѣстницами и перилами и покрит краснимъ тонкимъ сукномъ» (ця конструкція являла собою помост з надбудованою сценою до якої вели сходи з перилами) а по периметру вишикувано Глухівський гарнізонний полк. За тим же сигналом в місто вступили козацькі полки, які йшли в пішому строю на чолі зі старшиною, з розгорнутими полковими корогами й сотенними значками «с полковими музиками, играя маршъ з боемъ на литварах, полкъ за полкомъ по старшинству полковниковъ»: спочатку Лубенський, затим Миргородський, Гадяцький, Переяславський, Прилуцький, Стародубський, Ніжинський, Чернігівський, Київський та Полтавський. Після церемоніального маршу, полкові шеренги під командуванням генерального осавула Якова Якубовича зайняли місця обабіч сцени (Герасименко 1999, 557).

О 9-й ранку, за новим сигналом з гармат, генеральна, полкова старшина «и протчое шляхетство» зібралися в будинку Гендрикова, а в Миколаївському храмі розпочалася урочиста літургія, котру правив київський митрополит Тимофій (Щербацький). О 10-й годині за третім гарматним сигналом з квартири Гендрикова в бік площі рушив урочистий кортеж, який відкривав почет кінних команійців; за ним, в оточенні гренадерів Глухівського гарнізонного полку, їхала, запряжена цугом карета з секретарем Колегії іноземних справ Степаном Писаревим, який на червоній оксамитовій подушці, покладений на срібне блюдо тримав імператорську грамоту про дозвіл на обрання гетьмана; позаду карети їхали військові музики, «играя маршъ з боемъ на литаврах» (Герасименко 1999, 558).

За головою кортежу генеральні старшини при асистенції бунчукових товаришів і канцеляристів Генеральної канцелярії та Генерального суду несли гетьманські клейноди: велику корогву з російським двоголовим орлом, пожалувану свого часу гетьману Апостолу, булаву, бунчук, печатку й «войсковой прапор» (значок?). Замикала шестя карета міністра Гендрикова в оточенні почту й кавалькади компанійців. Вулиці, якими рухався кортеж були оцеплені жолдаками й компанійцями, «дабы шествию церемонии от народа утѣснения быт не могло». На площі кавалькаді від козацьких полків і Глухівського гарнізонного полку «дана была честь наклонить знамена до земли, играли полковие музыки и били на литаврах, а козаки держали ружье на караулъ» (Герасименко 1999, 558).

Гетьманські клейноди разом із імператорською грамотою було покладено на столи, убрані червоною камкою, біля яких «по правой стороне» розташувалося духовенство й Гендриков. Генеральна старшина, бунчукові товариші «и протчое шляхетство стояли по сторонамъ оногъ жъ театра за нижними перилами»; до них «приступили ближе к театру» полковники, що залишили парадні шеренги. Гендриков привселюдно оголосив про милостиве рішення імператриці «о бытии в Малой Росіи гетману», після чого було зачитано текст монаршої грамоти. Київський митрополит виголосив вдячну промову, а старшина й шляхта «учинили всенижайшее благодарения». Міністр знову трикратно повторив запитання про те, кого воліють обрати новим гетьманом на що отримав відповіді спочатку митрополита й духовенства, потім від старшини й шляхетства, а далі від «собранного от полковъ войска и многого народу» в яких знову звучало ім'я Розумовського (Герасименко 1999, 559).

Після оголошення про обрання нового гетьмана, в Миколаївському соборі було освячено грамоту й клейноди, а також відбуто святковий молебень, супроводжуваний гарматним салютом і біглим вогнем військ, вишикуваних на площі. Після елекційної церемонії гетьманські інсигнії в супроводі того ж парадного кортежу від'їхали назад в будинок Гендрикова. Того ж дня в помешканні міністра було дано урочистий бенкет на якому були присутні духовні особи й вищі старшинські чини, «а другие нижших класовъ за невмѣщеніемъ» були «трактовані» в канцелярії міністерського правління. «И при столѣ пѣли за височайшее ея императорского величества и ихъ императорскихъ высочествъ здравіе –

завершує оповідь «Журнал» - и знатних персонъ, в томъ числѣ новообранного его ясновелможности господина гетмана, причемъ производима была пушечная палба и продолжилось все то до полуночи» (Герасименко 1999, 560).

В сценарії та самій послідовності церемонії обрання гетьмана виразно простежуються аналогі із імперськими публічними урочистостями: коронаційними торжествами, іменинами весіллями й хрестинами членів імператорської родини, а також прийняттями іноземних дипломатичних місій. В основі цих дійств були урочисті процесії за участі перших достойників імперії (членів імператорського кабінету, сенаторів), придворних чинів і церковних ієрархів. Блискучі кортежі можновладців проходили крізь шиккування полків столичного гарнізону та гвардії, а кульмінаційними точками церемоній ставали урочисті молебні в найбільших храмах столиці. Процесії супроводжувалися артилерійськими та рушничними салютами, церковним передзвоном і музикою військових оркестрів, завершуючись фейєрверками й безкоштовним частуванням простолюду, котрий був пасивним спостерігачем всіх ключових фаз святкувань (Агеева 2008; Волкова 2009; Выходчиков 2011; Захарова 2001).

Публічність і показовий характер цих акцій, які в свою чергу були запозиченнями із західноєвропейських взірців куртуазної моди, мав на меті якнайвиразніше представити велич і потугу влади й правив за вельми ефективний канал зовнішньої пропаганди імператорської Росії (Уортман 2002). Аудиторією на яку транслиювалися подібні вистави, що демонстрували славу правлячої династії, силу імперії, велич її перемог над ворогами, складали не лише прості мешканці столиці, але й іноземні дипломати, купці та мандрівники, в тому числі й малоросійські старшини, що на середину XVIII ст. почувалися в Петербурзі цілком своїми. Саме за їх посередництва й під впливом побаченого у столиці, найочевидніше, було вперше змінено церемоніал гетьманської елекції за Данила Апостола, а згодом, за тими-таки взірцями вдосконалено церемоніал обрання Кирила Розумовського.

До певної міри парадоксальною виглядала відсутність на сцені головного прилежента – Кирила Розумовського. Очевидно, за задумом творців церемоніалу, вона мала компенсуватися урочистою асистенцією старшин при гетьманських клейнодах, яко виразників колективної волі Війська Запорозького, а також знакова присутність повноважного царського міністра, що символізував монарше освячення акту обрання.

Присяга. Важливо відзначити, що описана вище елекційна вистава відбулася не лише без участі самого електа але й, власне, після фактичного оголошення Розумовського гетьманом в імперській столиці. За рік після глухівських виборів, 15 березня 1751 р. він був приведений до присяги в придворній церкві Зимового палацу (Путро 2008, 110). Сама церемонія була влаштована без зайвої помпи і майже по-домашньому: “соизволила Ея Императорское Величество указать привезти его гетмана к присяге в придворной церкви, при чем быть одному из архиереев, синодальному члену, а потом представить его на поклон и клейноды для отдачи ему при сем же случае приготовить”. Цікаво, що сама процедура присяги не викликала в Єлизавети спеціального інтересу. Натомість, забобонну імператрицю сильно схвилювало прохання Розумовського виділити йому “дворцовый экипаж ... для учинения присяги, а потом на поклон к Ея Императорскому Величеству и для принятия клейнодов приехать”. “Но Ея Императорское Величество, за непристойно сие признавая, для того что и прежним гетманам дворцовые экипажи не даваны, рассуждать изволила, что в то время, когда гетман из Малой России обратно приедет, можно ему на время дворцовой экипаж дать, пока собственной его привезен будет” (Архив Воронцова 1875, 293-294).

Ці церемоніальні деталі, так само як і нові риси елекційного акту вкотре мали продемонструвати щільний, як ніколи, зв'язок новоспеченого правителя з правлячим домом Російської імперії. Нагадаємо, що Розумовський дістав гетьманський титул уже перебуваючи в статусі дівера імператриці й чоловіка її троюрідної сестри Катерини Нарішкіної (1729-1771).

Головним розпорядником елекції в Глухові було призначено графа Івана Гендрикова, котрому титул повноважного міністра, в амплуа якого він ніколи більше не виступатиме, надали аккордно, спеціально для виконання важливої місії (ПСЗ, 13, 144). Символічною була й сама особа Івана Симоновича Гендрикова (1719-1778) – племінника імператриці Катерини I (він був сином її сестри Христини) й двоюрідним братом Єлизавети Петрівни. Після перевороту 1741 р. й приходу до влади кузини, Гендриков отримав чин генера-майора і підпоручника Лейб-компанії в якій він був найближчим помічником її командира – Олексія Розумовського (Катков 1901). Посівши придворний чин камергера, Гендриков став пильним доглядачем і радником двору великої княгині Катерини Олексіївни. Українська місія графа, таким чином, була не просто відповідальним дипломатичним завданням, але й до певної міри «сімейною» справою, дорученою близькому родичу й повірнику августійшого дому.

Гетьманська інвеститура. Власне офіційні урочистості теж дещо змінили свій характер, що показали перші відвідини Розумовським Гетьманщини влітку 1751 р. Окрім традиційної для попередніх правлінь процедури зустрічі ясновельможного старшиною і духовенством спочатку в Ясмані, а потім у Глухові (*Дневные записки малороссийского подскарбия генерального Якова Марковича, 2, 294-295*), його приїзд також ознаменувався новим заходом – публічним оголошенням до всіх станів краю імператорської грамоти про його обрання. Церемонія, призначена на 13 липня 1751 р. відкрилася урочистим ввезенням до Глухова гетьманських клейнодів, котрі вперше були презентовані в повному наборі: попереду кортежу з військовою музикою та компанійцями вели коня з срібними литаврами в оточенні бунчукових товаришів, далі зі своєю асистенцією їхав генеральний бунчужний Дем'ян Оболонський, що віз білий бунчук, за ним – генеральний хорунжий Микола Ханенко із прапором, потім в каретах, запряжених цугами, їхали генеральний писар Андрій Безбородько, що віз військову печатку, а потім Григорій Теплов із імператорською грамотою. За ними у відкритій колясці генеральний підскарбій Михайло Скоропадський, для загального огляду, віз на оксамитовій подушці гетьманську булаву. Нарешті, за клейнодами в багатій кареті, супроводжуваній верховими сержантами Лейб-гвардії Ізмайловського полку їхав сам гетьман (Васильчиков 1880, 149-152). Замикали процесію кінні компанійці та виборні козаки. Після цього клейноди були внесені до Миколаївської церкви, де відправлено урочисту літургію й виголошено текст імператорської грамоти. Увечері гетьман влаштував для старшини урочисте прийняття з музикою, бенкетом і артилерійським салютом.

Прикметно, що порядок церемонійної ходи доволі виразно нагадував урочистості з нагоди коронації Єлизавети Петрівни в Москві в лютому квітні 1742 р. й вводив нові елементи, відсутні в попередніх гетьманських виїздах. Символіка кортежу, одяг і статус його учасників мали публічно заманіфестувати одразу всі можливі статуси його головного учасника – гетьмана Війська Запорозького, владу й маєстат якого репрезентували клейноди в почті генеральних старшин, і бунчукових товаришів. В складі кортежу вперше з'явилися гетьманські ліврейні слуги – гайдуки, лакеї, скороходи й конюхи, котрих не було раніше. Це була репрезентація графського дому Розумовських. По-друге, безпосередньо поряд з каретою з правої сторони, де зазвичай при високих особах знаходилися міністеріали, їхав генеральний осавул Яків Якубович, якого Розумовський пізніше дійсно призначить своїм генерал-ад'ютантом. Безпосередньо за каретою їхали сержанти гвардії, вказуючи на те, що їх патрон-гетьман є носієм кількох статусів, в тому числі й командира одного з полків імператорської гвардії. На жаль, ми не знаємо, як саме був того дня вдягнений Кирило Розумовський, але швидше за все, він був у звичному для нього європейському одязі й з орденськими стрічками (згадки саме про такий костюм є в оповідях про його поїздки Лівобережною Україною) – гетьман козацької України з'являвся перед своїм народом у такому вбранні вперше.

Показово, що на відміну від усіх попередніх церемоній, це дійство, взороване на петербурзькі масові гуляння, було розраховано на ширшу аудиторію – простолюди гетьманської столиці, котрий мав із благоговінням і завмирючим подихом спостерігати велич і щедроти нової влади. В місто стягнули 6000 виборних козаків, котрі стояли в очепленні маршруту гетьманського кортежу й були вишикувані довкола Миколаївської церкви, де правилася святкова служба. Всі охочі могли на власні очі спостерігати коштовні клейноди, надто булаву, котру, на відміну від маленької печатки й царської грамоти, що були менш показними символами, навмисно везли у відкритій кареті. Враження мала справити й багато кінська зброя, пишно декорована французька карета Розумовського, й незвичні для українців європейські лівреї слуг, мундири гвардійців. Увесь сценарій цієї театралізованої вистави мав дати зрозуміти, що новий володар Гетьманщини є персоною, наділеною винятковою владою й цілим сонмищем високих статусів.

Церемоніальний сценарій гетьманського в'їзду в столицю, фактично, виконував роль чину елекції, котра цього разу відбувалася вже за участі її головного актора – гетьмана. При порівнянні деталей цього дійства впадає в око, що воно в зовнішньому антуражі справді мало багато спільного із коронаційними урочистостями 1742 р., учасником яких були як сам Кирило Розумовський, так і делегація генеральних старшин. Процедура в'їзду, коронації та інвеститури, представляли новопоставлену імператрицю, яко оберігательку спадщини попередніх монархів, справедливу, але поблажливу. Ряд зовнішніх оздоб, відбитих у фігурах і текстах тріумфальних воріт, костюмованих інтермедій, хорів і урочистих од, апелював не до аскетичних церковних символів, а персонажів і топосів греко-римської міфології. Престол імператриці уподібнювався Олімпу, де довкола неї розташувалося ціле гроно небожителів з августійшої родини і вищих достойників держави. Володарка-Мінерва, правила силою зброї та ratio, але робила це легко й галантно, спричинюючи щире захоплення та радість підданих. Культ загального «ликування» стане відтоді чи не головним емоційним струменем державних торжеств, протриваючи ще й в правління Катерини II (Уортман 2002, 130-148).

Звісно, урочистості в Глухові й за масштабом, і за символічною насиченістю істотно поступалися імператорській коронації. Навряд чи гетьман наважився б цілком імітувати їх як програму своїх політичних амбіцій, до того ж ще не цілком сформованих, але все ж таки, взорування на сюжетний ряд московського оцеремоніалу був дуже помітним. Здається, вперше за всю історію Гетьманщини, на подіях такого типу, її очільник з'явився не сидячи на коні, яко воїн-вершник, а в пишній кареті, що личила амплу новочасного правителя країни. Церковні елементи торжеств не були центральними подіями, будучи, як і самі ієрархи, затінені блиском кортежів, розкішними костюмами й зброєю старшин і офіцерів, артилерійськими салютами й грою оркестрів.

Клейноди. 5 червня 1750 р. було видано указ про виготовлення гетьманських клейнодів «со украшением из каменьев», на що було виділено суму в 1500 руб. (Архив князя Воронцова 1875, 285; ПСЗ 1830, 13, 324). Отримані з рук імператриці клейноди являли собою набір символів влади, тотожний тому, котрий мав попередній гетьман Апостол: біле знамено з російським державним гербом, білий бунчук, печатку й срібні литаври. Їх виготовлення потягнуло за собою значно більші витрати, аніж планувалося попередньо. В лютому 1751 р. напередодні присяги гетьмана, Колегія іноземних справ мусила виплатити за них величезну суму в 11004 руб, 90 коп. (Архив князя Воронцова 1875, 298).

На жаль, на сьогодні дослідникам відомі лише окремі з них. Зокрема, стилістичний аналіз відбитків печаток свідчить, що ті з них, котрі були виготовлені вже безпосередньо по приїзді Розумовського в Україну, були виконані в новій сучасній стилістиці рококо. За чотирнадцятирічний період гетьманування змінилося принаймні три їх варіанти, пов'язані із введенням титулатури нових правителів імперії (Ситий 2002). Прикметним для нас, однак, є

те, що в численному листуванні з приводу гетьманських клейнодів, яке провадили установи, для їх позначення стабільно вживався епітет «національні»: «малоросійський національний герб», «національная печатка» тощо.

Цікавою деталлю є те, що Розумовський просив також видати йому «грамоты, которая за подписанием Его Императорского Величества ... Государя Петра Великого на гетманство Скоропадскому в 1711 году дана была». Очевидно, ця вимога походила не безпосередньо від гетьмана, а від генеральної старшини, котра опікувалася всіма процедурними питаннями. Вимога вказує на те, що грамота сприймалася як одна з державних інсигній, й разом із тим була документальним підтвердженням жалуваних ціарями привілеїв до яких постійно апелювала автономістська риторика козацької верхівки (Архив князя Воронцова 1875, 301). Натомість 22 травня 1751 р. імператриця видала Розумовському нову грамоту на гетьманство, яку він повіз із собою в Україну (Васильчиков 1880, 145-147).

Титул. Статус новообраного гетьмана, яко близького соратника династії, був підвищений і на рівні імперської ієрархії. 24 липня 1750 р. видано указ Колегії іноземних справ про конфірмацію гетьмана Розумовського, що посів статус, вищий від того, який мали його «антецесори» (ПСЗ 1830, 13, 339-340). Це рішення указ пояснював тією обставиною, що він «пред всеми другими гетманами, имея ту отличность, что он нашей империи граф», через що престол завжди мав «к его персоне особливую доверенность и благоволение». Відтак в усіх актах до гетьманського рангу мав долучатися титул «высоко и благоустроенного графа», що принципово змінювало титулатуру очільників Війська Запорозького, інтегруючи до нього імперські титули (Болотина 2009, 27)⁶. В сукупності це поєднання витворило незвичну для української традиції інтитуляційну формулу: «Ясневельможный высокоповелительный всея Маля Россия обоих сторон Днепра и войск запорожских гетман, Ее императорского величества действительный камергер, разных орденов кавалер, императорской Академии наук Президент, лейб-гвардии Измайловского полку подполковник, Российской империи граф и протчая». Як бачимо, рейментарський титул лише в першій своїй частині зберіг традиційну форму (з характерною згадкою про «обидва боки Дніпра», як давню претензію гетьманів на володіння всією козацькою Україною, а не лише Лівобережжям), тоді як решта нових елементів явно переважала кількісно.

Певна колізія трапилася із поминанням гетьмана в церковних літургіях, якого згідно розпорядження київського митрополита Тимофія (Щербацького), виданому в серпні 1750 р., мали згадувати як «Благородного Кирила гетмана». Однак, Розумовський лишився невдоволеним такою формулою. В серпні 1751 р., вже під час його побуту в Україні митрополита канцелярія розіслала новий указ, де її було змінено на більш урочисту й пишну: «высоко и благоустроенного графа Кирила Григорьевича, гетмана Малыя России», хоча ще через рік, через те, що «некоторые священники, по природной своей тупости, и не могучи оных терминов настояще выговорить», поминання спростили до «сиятельного графа Кирила Григорьевича» (Васильчиков 1880, 133-135).

Ще одним кроком в цьому напрямку став указ Єлизавети гетьману «при всех торжествах и публичных церемониях место иметь с Нашими генералами фельдмаршалами, щитаясь между оными по старшинству с пожалования в чин» (НБУВ.ІР, Ф.VIII, спр.2267, арк.52). У вересні 1751 р. Розумовському було пожалувано найвищий орден Російської імперії – Св.Андрія Первозванного (Болотина 2009, 28; Васильчиков 1880, 167). В ієрархії

⁶ Додавання до гетьманського титулу слова «кавалер» спорадично траплялося за Івана Мазепи, котрий був нагороджений російським орденом Св.Андрія Первозванного (1700), й трохи послідовніше – Данила Апостола, що мав орден Св.Олександра Невського (1731).

гетьманів-кавалерів російських орденів, Івана Мазепи та Данила Апостола, він посів абсолютне лідерство, маючи найвищі відзнаки.

Поєднання в особі Розумовського одразу кількох іпостасей – гетьмана, графа, генерал-фельдмаршала, командира гвардійського полку і президента імператорської Академії наук – витворило для старих репрезентаційних практик регіментарського двору унікальну ситуацію. Її особливість полягала в тому, що де факто Розумовський мав на собі більше імперських титулів, котрі сумарно переважували й затінювали його власне рейментарський маєстат. Втім, як видається, в нього вже сформувалася власна ієрархія пріоритетів їх публічної демонстрації.

Портрети. Наочним її представленням стали гетьманські портрети. На сьогоднішній день нам відомі лише два прижиттєвих оригінальних зображення Розумовського: портрет авторства французького маляра Луї Токке, виконаний не пізніше 1758 р. (Ковалевська 2014, 196) та портрет пензля італійського живописця Помпео Джиролано Батоні, написаний між 1765 та 1766 рр. (Ковалевська 2019, 201-202). Привертає увагу те, що на них Розумовський зображений в цивільному одязі, а не у генеральському однострої (зображення гетьмана в мундирах є лише на полотнах XIX ст., але про їх власне портретний характер говорити наразі важко), що опосередковано підтверджує загально відому нехоть графа до військової сфери (Ковалевська 2019, 203-204). Натомість на обох полотнах він зображений з орденськими знаками Св. Андрія Первозванного та Білого Орла, а на портреті Токке ще й із гетьманською булавою, на фоні прапора, литавр і гетьманського бунчука. Гадаємо, що вибір саме таких шат для парадного зображення був не випадковим – самому Розумовському більше був до вподоби образ вельможі номер один, ще й наділеного напівсуверенним гетьманським титулом, аніж носія фельдмаршальського чи гвардійського мундиру, які були звичними для презентаційних портретів решти аристократів. Аскетичні стрічка найвищого ордену Російської імперії та булава очільника Війська Запорозького з грайливою скромністю презентували два найвищих владних начала вельможі-гетьмана.

Парадні портрети, виконані в питомо європейській стилістиці, кардинальним чином міняли зображальний канон володаря гетьманської булави. Попередники Розумовського поставали в образі поважних владців, вбраних у традиціях сарматської моди в доспіхи, шовки й хутра, із шаблями та родовими гербами. З цього набору аксесуарів в нових гетьманських «контерфектах» лишилася хіба булава, що вказувала на історичну генезу його влади. У зв'язку із цим, варто також зауважити, що ми не маємо жодних згадок про те, чи носив гетьман бодай іноді власне автентичний «малоросійський» костюм. З інвентарів та щоденників відомо, що західноєвропейський одяг і аксесуари вже доволі міцно утвердилися в побуті старшини, так що носіння перук, шпаг, жюстокорів і робронів вже мало кого могло здивувати. Втім на повсякденному рівні європейський костюм продовжував співіснувати із питомо козацьким при виразному домінуванні останнього. Можна лише висувати припущення, в якому вбранні гетьман з'явився при першому приїзді до Глухова й як вбирався під час подорожі Гетьманщиною. Натомість церемоніал імператорського двору в Петербурзі мав доволі суворо регламентовану систему використання мундирів та репрезентаційного одягу, відповідно до видів урочистостей. Костюм в даному випадку виступав не лише статусним символом, але й вказував на певне місце свого власника у владній ієрархії (Агеева 2008, 210, 239, 256, 276-278, 292-293; Летин 1996, 52-65). Враховуючи, що Розумовський теоретично міг з'являтися при дворі в декількох варантах уніформеного костюму (як камергер, штаб-офіцер гвардії) або ж кавалер імперських орденів (в особливому кавалерському вбранні), це давало можливість для певної символічної гри. Можна припустити, що «сарматський» одяг, звичний для його попередників, котрі відвідували імперські столиці, теж міг ним використовуватися під час придворних церемоній, адже в

такий спосіб гетьману було зручно виокремлювати себе з-посеред інших можновладців, що оточували імператорський трон.

Гетьманський двір і гвардія. Звиклий до розмаху і пишноти світських утіх в Петербурзі й Москві, Розумовський попервах був цілковито розчарований своєю малоросійською столицею (Болотина 2009, 29; В какой обстановке гетман Разумовский объезжал Малороссию в 1752 г., 117-118). Глухівський двір лишався носієм старих українських традицій просто в силу фізичної данності. Місто було невеликим, доволі тісним і позбавленим тієї інфраструктури, котра могла б задовольнити потреби нового володаря. До того ж, ще не минулися наслідки сильної пожежі 1748 р., котра винищила центральну частину міста (Ленченко 2010, 226).

Тут треба зауважити, що попередники Розумовського на гетьманстві, та й старшина загалом, були досить добре знайомі із звичаями і традиціями царського двору. Першим на власні очі його споглядав гетьман Брюховецький, а Мазепа за якийсь час став при дворі мало не своєю людиною. Іван Скоропадський першим з гетьманів відвідав Петербург, отримавши можливість побачити ті зміни, котрі спричинили зміна концептів і форм державної ідеології Петром I. Його наступник, Данило Апостол, значною мірою сам став учасником нових сценаріїв влади, котрі імперія влаштовувала в Гетьманщині, починаючи від церемоніалу обрання й вручення клейнодів, закінчуючи своїм похороном. Втім, зауважимо, що жоден з правителів України не переносив церемоніали й практики метрополії у власну країну й політичний побут. З Розумовським все сталося зовсім інакше. Своім трибом життя й зовнішніми абрисами двір Розумовського досить швидко перестав нагадувати аналоги попередників. На думку одного з перших біографів Розумовського, російського історика Олександра Васильчикова, насичуючись новаціями, суголосними придворній моді епохи абсолютизму, двір гетьмана, принаймні на перших порах, став «миниатюрной копией со двора петербургского».

Під час свого першого візиту до Гетьманщини, Розумовський почав вносити корективи в механізми управління країною. Функції вищих владних установ розділили між собою Генеральна військова канцелярія та Похідна канцелярія гетьмана при яких було влаштовано ад'ютантське чергування бунчукових товаришів. За прикладом штабної служби російської регулярної армії, Розумовський перетворив інститут генеральних осавулів на аналог генерал-ад'ютантів при своїй особі.

Чимало уваги одразу ж було приділено й зовнішнім декораціям. В першу чергу, мав зазнати розширення та перебудови у дусі смаків новоспеченого гетьмана його збройний почет. Постійні вояжі Розумовського спричинили поділ надвірного війська на дві нерівні частини: меншу (своєрідну лейб-гвардію), котра супроводжувала ясновельможного в Санкт-Петербурзі й Москві на виїздах, балах, полюваннях, придворних урочистостях та подорожах, несла караули в його резиденціях в обох імперських столицях, і більшу, що звично вартувала в рейментарських осідках Глухова та при генеральних установах (Сокирко 2018, 130-136).

Першорядною опікою користувалася, звичайно, лейб-гвардія – на неї більше витрачали коштів, першими перевдягали в нові мундири і забезпечували всім необхідним, аби та була гідною візитною карткою володаря Гетьманщини в імперських столицях. Цей підрозділ складався з тілоохоронців і караульних (кінної запорозької команди, компанійської надвірної хоругви та пішої жолдацької роти, а також пандурів і військових музик), а також ліврейних слуг (гайдуків, скороходів) і музикантів. Лейб-підрозділи виокремилися 1751 р., коли Розумовський уперше відвідав Глухів і при від'їзді забажав взяти із собою до столиці 10 екзотично вбраних малоросійських козаків (ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 12519, арк. 2). Наприкінці 50 – на початку 60-х років кінний підрозділ збільшився, нараховуючи 8 кінних і 2 піших надвірних компанійців, 13 кінних компанійців, «которые пред сим переодеты по-

гусарски и употребляются к поездке при карете Его Ясновельможности» (ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 17664, арк. 2), 10 піших, убраних «по-пандурски», якими керував компанійський полковий осавул Петро Каневський (ЦДІАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 4543, арк. 2). Новацією і своєрідною родзинкою гетьманської лейб-гвардії став новостворений Запорозький курінь для козаків якого пошили яскраві біло-червоні однострої, прикрашені галунами й позументами, шуби на лисячому й вовчому хутрі та кольорові сап'янці (Сокирко 2011). Влітку 1761 р. компанійці надвірної хоругви гетьмана були перевдягнені з старосвітських жупанів і черкесок в нові мундири гусарського зразка: червоні доломани (короткі куртки) й чакчіри (штани), а також синії ментії (короткі гусарські куртки, що носилися внакидку). Замість смушевих шапок були запроваджені суконні ковпаки, обшиті шнурком, лядуночні перевісі й ташки (пласкі гусарські сумки). Офіцери носили мундир, пишно розшитий срібними шнурами й позументом (Сокирко 2018, 139-143).

Окрім цього, при Домовій канцелярії гетьмана перебувала жолдацька команда, до складу якої входили 12 жолдаків на чолі з поручником, капралом і барабанщиком, умундированих «в немецкое платье» (ЦДІАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 3997, арк. 2). Окремий підрозділ складали музиканти, виряджені для служби при гетьмані Генеральною військовою музикою. З 1755 р. вона складалася з 4 трубачів та одного довбиша (літавника) (ЦДІАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 4543, арк. 2 зв.). Як допоміжний підрозділ до петербурзьких та московських вояків також залучалися ошатно вмундировані виборні козаки Глухівської сотні Ніжинського полку. Спочатку жолдацька команда носила старий однострій, що з'явився ще за попередніх гетьманів і являв собою уніфіковану версію козацького костюму: шапку з червоним верхом, сині кунтуші й штани, червоні жупани і пояси з червоними ж чоботами. Влітку 1763 р. команду розгорнули в дві роти, спорядивши для них ще один комплект уніформи в західноєвропейському стилі: блакитні мундири з червоними вилогами, коміром і лацканами, червоні панталони й камзоли, капелюхи з білим галуном і кокардою, василькові опанчі й лосині рукавички. Роту озброїли шпагами й одноманітними рушницями з багнетами. Офіцерський та унтер-офіцерський мундири обшивалися срібними галунами, офіцери носили шпаги й нагрудні знаки-ринграфи (Сокирко 2018, 149-155). Жолдацькі караули мусили мінятися щодвятижні, «наряжаясь» в будинок гетьмана (капітан із прапорщиком і 60 жовнірами), Генеральну військову канцелярію (поручник і 60 жовнірів), Генеральний військовий суд, Генеральну скарбову канцелярію, будинок присутствія генеральних старшин (скрізь по 2 жовніри) (ЦДІАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 4111, арк. 12 зв.). Розведення караулів супроводжувалося сигналами військової музики на кшталт стройової практики регулярної армії.

Попри те, що Розумовський не був знавцем і шанувальником військової справи, її зовнішня сторона таки мала свій вплив. Гетьман був командиром Лейб-гвардії Ізмайлівського полку й членом елітної Лейб-компанії (особливого підрозділу гвардійців, котрий відіграв вирішальну роль в зведенні Єлизавети на трон), котрі перебували у епіцентрі всіх придворних і державних урочистостей. За часів Петра III, Розумовському випало брати участь у маневрах і муштрових вправах улюбленого дітища імператора – Голштинського корпусу. Відшліфованість військового церемоніалу, котрий гетьман спостерігав на парадах і маневрах у Петербурзі змушували його подбати й про стройовий вишкіл своїх жолдаків. Одразу ж після доукомплектування підрозділів новобранців і старих жолдаків заходилися «экзерцировать в воинских артикулах» (ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 17661, арк. 2; ф. 269, оп. 1, спр. 668, арк. 4), а за кілька років спеціальний гетьманський указ приписував вербувати в роти «бывших в голштинской службе ундер-афицеров и радových... знающих довольно военную регулу» (ЦДІАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 3824, арк. 4 зв.). Малоросійська гвардія стала дорогою забавкою. Щороку її штати збільшувалися, запроваджувалися нові посади,

закуповувалися нові мундири та амуніція, піднімалося жалування. Наприкінці правління, загальний кошторис утримання всіх надвірних формувань сягав 20 000 рублів, що набагато перевищувало витрати скарбу, наприклад на артилерію козацького війська.

Реорганізуючи свою надвірну хоругву та жолдацькі роти у справжню гетьманську гвардію, яку було б не соромно продемонструвати перед петербурзькими вельможами, Розумовський вирішив розпочатися з милим його серцю, але дещо провінційним «національним» стилем, замінивши його на більш показний і ефектний західноєвропейський. Звернімо увагу також на те, що однострої жолдаків і надвірних компанійців було виконано у червоно-«лазоревій» кольоровій гаммі з використанням срібного прибору, що відповідала колористиці графського гербу Розумовських. Використання гербових барв суверена у одязі придворних було цілком логічною даниною європейській традиції, але в українській практиці вона з'явилася вперше. Гербовими кольорами були марковані військові формування, а не слуги й лакеї, тим самим гетьман підкреслював свій статус не як багатого вельможі, а напівсуверенного правителя краю. Це було саме по собі доволі претензійним вчинком, адже жоден можновладець імперії на володів прерогативою на власну гвардію й не був командувачем окремої збройною формацією, якою було козацьке військо. Подібного роду привілеї в Російській імперії, яко визнання їхнього особливого статусу, мали лише декілька чоловік: до Розумовського це були діячі петровської епохи – царський фаворит Олександр Меншиков та фельдмаршал Борис Шереметев, а після – князь Григорій Потьомкін.

Придворні урочистості й розваги. Окрім офіційних урочистостей столичний Глухів перебував у вирі безперервних світських розваг, здебільшого нових, котрих майже не бачили в гетьманській столиці за «антецессоров»: балів, маскарадів, опер і фейєрверків⁷. Одна з нових урочистостей, була пов'язана із нагородженням Розумовського орденом Св. Андрія Первозванного, знаки якого були прислані в Глухів у квітні 1752 р. Бенкети, бали з музикою й фейєрверки з цієї нагоди тривали майже тиждень (Васильчиков 1880, 160-161). Майже постійною нормою придворної практики стали вітальні візити старшин нарізно до гетьмана, його дружини та матері, що в своїй ідеї копіювали практику петербурзького двору, де кожен член правлячої родини мав власний двір.

Змінилася форма й сутність придворних банкетів. Розумовський, за прикладом великих вельмож, впровадив в своєму українському побуті практику так званих відкритих столів – свого роду публічної вистави щедрот і статків гостинного й милосердного господаря, коли на обіди в гетьманську резиденцію міг прийти кожен охочий. До цього часу гетьманський стіл не був настільки доступним навіть для верхівки старшин, урядників і канцеляристів. Відкриті бенкети, за спогадами сучасників, збирали часом величезну кількість гостей – від 100 до 150 чоловік щоденно. Світська мода заохочувала приязне ставлення до неіменитих відвідувачів – вдів, сиріт, бідних службовців, словом тих людей, що за соціальним ранжиром належали до «благороднорожденных», але без чинів і статків. Господарі гостинно пригощали цю доволі різношерстну публіку, часом роблячи несподівані подарунки або ж «предстательствуя» за котрогось з гостей по службі (Исаенко 1860). «Народна» молва швидко розносила відомості про щедроти й милосердність високих благодійників у вигляді повчальних історій-анекдотів. Судячи з декількох подібних бувальщин, котрі закарбувалися в пам'яті нащадків, Розумовський любив користуватися такими відкритими бенкетами задля поширення своєї популярності й авторитету (Васильчиков 1880, 184-185). До того ж гетьман був гурманом і

⁷ Зауважимо, що графік світських заходів був напрочуд щільним, що очевидно теж було доволі незвичним для Глухова, котрий останнє десятиліття по смерті Апостола жив доволі млявим життям (Дневные записки малороссийского подскарбия генерального Якова Марковича 1859, 2, 296 passim).

поціновувачем вишуканої кухні, про що свідчить його придворний штат і збережене до нашого часу листування Економічної канцелярії. Але така форма світських заходів ховала в собі й дуже важливі практичні функції: бенект був своєрідною практикою вербунку й заохочення клієнти великого пана, котрий заручався підтримкою й вірністю строкатого конгломерату слуг і клієнтів, послуги яких могли знадобитися будь-якої миті й з найрізноманітніших приводів.

Окрім опікування зовнішністю придворних слуг і почту, Розумовський мав й інші, миліші його серцю клопоти – влаштуванням концертів і оперних вистав. Відомо, що гетьман був палким шанувальником театру й музикування. В першій же поїздці в Україну його супроводжувала оперна трупа, котра давала вистави в Глухові, а пізніше в батуринській резиденції. В листопаді 1751 р. в Глухові гетьманською театральною трупкою було влаштовано виставу «La foire de Nizim». Новочасна європейська опера при гетьманському дворі була так само цілком новим явищем, адже до цього драматичні дійства обмежувалися старосвітськими вертепами й інтермедіями, розіграваними спудеями і канцеляристами.

Улюбленим дітищем регіментаря була музична капелла, що складалася з оркестру й хору, сформована в Україні 1751 р. (Путро 2008, 54). Один з перших історіографів імперської культури академік Якоб Штелін згадував, що «когда хор этой капеллы в присутствии двора и других высокопоставленных лиц выступил впервые в 1753 г., в Москве, во дворце гетмана, он справедливо заслужил тот всеобщий восторг, каким было встречено это выступление». За словами Штеліна, віртуозність гетьманських півчих спонукала Єлисавету Петрівну зробити оперні вистави російськомовними (Штелин 1935, 90). Протягом 1753-1763 рр. придворним гетьманським капелмейстером був видатний диригент і композитор Андрій Рачинський (1724-1794), який відзначився запровадженням в капелі італійського стилю співу й початком збирання чудового нотного зібрання Розумовських. Рачинського вважають одним із тих композиторів, котрий достосував набутки італійського вокального мистецтва до церковних богослужбових співів, що стали помітним явищем в церковній музичній культурі й сприяли зростанню моди на італійську музику (Оглоблин 2000, 194-198).

В усіх цих захопленнях народжувалася ще одна нова форма репрезентації гетьманського маєстату, що оточувала його ореолом покровителя світських мистецтв, котрі прославляли не так релігійні чесноти, як це було раніше, а земні радості, достаток і справедливість до котрих спричинився мудрий і освічений правитель. Музично-драматичні жанри за попередників Розумовського не посідали якогось виокремленого місця ані в придворній, ані в повсякденній культурі знаті. Те саме стосувалося й інструментальної музики, що по суті була супроводом застіль, урочистих церемоній чи церковних відправ. Відтепер музика стала в центрі нового дійства – концерту – змістом якого була демонстрація мистецької вправності виконавця. Видатні композитори й інструменталісти стали членами придворного почту, хоча ще й не посіли місця в придворному товаристві.

Вшанування володарів булави в різноманітних жанрах красного письменства теж набуло нового звучання. Ще 1745 р. викладачем Київської академії Михайлом Козачинським було написано панегірик на герб роду Розумовських, присвячений старшому брату гетьмана – Олексію Григоровичу. Твір було складено за канонами барокового письменства й він ані тоді, ані пізніше не посів якогось помітного місця в ідеологемах гетьманування Кирила Розумовського. Здається, як для російської, так і для української верхівки була очевидною надуманість давності походження роду від князів Ружинських і натягнуть і штучність вигаданого родоводу. Так само, витратила свій ресурс і традиція гербової поезії, яка для реалій XVIII ст. вже була анахронічним відгомонам середньовіччя. 1750 р. після обрання Розумовського на гетьманство Михайло Ломоносов пише на його честь ідилію «Полідор» (Васильчиков 1880, 137-142). Твір був піднесений графу Розумовському як президенту

Петербурзької академії наук в якій на той час Ломоносов користувався його покровительством. Доволі прозорі аналогії між пастухом Полідором і походженням президента ховали глибоку іронію Ломоносова, але зберігали коректність і піїтет по відношенню до вельможі від якого залежала кар'єра автора.

Слідування «старим» традиціям виявилось хіба в захопленні полюванням, щоправда, чи бував Розумовський під час свого побуту в Гетьманщині на ловах, наразі ми точно не знаємо. Зі свідчень сучасників відомо, що він любив цю світську забавку, котра була не лише різновидом аристократичного спорту, але й полем важливих політичних перемовин, інтриг і навіть любовних ромнів. Страший брат гетьмана був пристрасним мисливцем, отримавши від імператриці Єлизавети (теж великої шанувальниці полювань) придворний чин обер-єгермейстера. Достеменно знаємо, що Розумовський надсилав у Глухів диких тварин для свого звіринця, що може опосередковано свідчити про його участь у мисливських виправах і в Україні⁸.

Військова символіка та однострої. В останні роки гетьманування Розумовський намагався надати своїм реформам, в тому числі й придворного життя, символічного узагальнення, котре б заманіфестувало перетворення Гетьманщини на удільне правління роду Розумовських. Символічні шати цієї програми мали бути сконструйовані для всіх чільних інституцій гетьманату – в першу чергу, війська, адміністрації та суду. Новим елементом репрезентації гетьманської влади стали прапори надвірних формувань, символіка котрих поєднувала в собі державні й родові емблеми Розумовських. 1751 р. у ГВК обговорювалося питання про колір жолдацьких «значків», один із яких мав бути білого, а інший блакитного кольору. Генеральний писар Андрій Безбородько пропонував розробити їх у гербових барвах гетьмана – відповідно червоній та блакитній (ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 19063, арк. 6). Подібно до полкових короїв гетьманського війська, жолдацькі інсигнії мали сполучати в собі «національну» символіку, впроваджену Розумовським, із зображенням ознак власне гетьманської влади: «на правой стороне герб малороссийской нации, а на другой стороне при арматуре гетманские клейноты: булаву и бунчук навхрест» (ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 19005, арк. 33). Зокрема, останній елемент – арматура з булавою й бунчуком – був принципово новим у геральдичній практиці, являючи собою першу емблему, що уособлювала гетьманську владу. В решті деталей мундиру й амуніції символи Війська Запорозького поєднувалися із символікою гетьманського роду. Так, на патронних сумах, барабанах і офіцерських знаках жолдаків зображувалася фігура козака із самопалом, а на чепраках, футлярах кобур і ташок компанійців – вензелі Розумовського.

Ці новації йшли в загальному річищі впорядкування й оновлення символіки козацьких полків, котрі провадив Розумовський. 8 березня 1755 р. було видано гетьманський ордер, яким запроваджувалася нова символіка для козацьких полків і сотень. Відтепер на полкових і сотенних прапорах окрім регіональної символіки – гербів полкових і сотенних міст – на лицьовій стороні полотнища мав обов'язково зображуватися «Герб нации Малороссийской» (Савчук 20018). Зразок зображення – фігуру козака з самопалом в обрамленні барокового картуша й арматури – Генеральна військова канцелярія розіслала в усі полкові правління. Важко сказати, хто саме був автором цього задуму, адже гетьман на той час перебував у Петербурзі й навряд чи був безпосередньо причетним до нього. Цілком можливо, що це були генеральні старшини й урядовці, що здійснювали поточне управління країною. Однак, для нас важливим є сам факт появи нових символів гетьманської автономії та спроба їх

⁸ Як видно з листування ГВК із бунчуковим товаришем Василем Лизогубом в 1756 р. у справі перетримання двох лісових оленів, присланих від гетьмана, наявність звіринців при дворах глухівської знаті була звичним явищем (ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 14092, арк. 2).

уніфікації стрижневою основою для якої був традиційний герб Війська Запорозького, що відтепер символізував не лише військо й належний до нього козацький стан, але й всю країну, Малу Росію. На думку Юрія Савчука, до кінця 50-х рр. XVIII ст. практично всі полки й сотні отримали нові символи, а за їхнім зразком було також виготовлено корогви для компанійських полків.

Наступним кроком була чергова уніфікація зовнішнього вигляду виборних козаків, яка розпочалася в 1759 р. із затвердження гетьманом комплексу стройового й повсякденного одностроїв, а також переліку озброєння та амуніції. Ініціатива в цьому випадку виходила від лубенського полковника Івана Кулябки, що за власною ініціативою розочав у своєму полку впровадження «регулярства» - одноманітного одягу, стройового вишколу й навчання козацьких дітей грамоті (Славутич 2010, 72-73). Більш системні зміни чекали на формений козацький одяг по завершенні Семирічної війни, коли до справи взявся знавець столичної придворної і гвардійської моди, призначений на чернігівське полковництво, колишній гоф-фур'єр імператорського двору, Петро Милорадович. В серпні 1762 р. новоспечений полковник подав Розумовському проект старшинського мундиру (до цього часу одяг козацьких урядників ніколи не регламентувався, що було звичайним виявом окремішності й вищості козацької верхівки)⁹. Згідно апробованої гетьманом пропозиції, мундирний одяг відтепер мусили мати полкові старшини, сотники, а також судові писарі й городові отамани (ЦДІАК України, ф. 108, оп. 2, спр. 658, арк. 1а – 2; Славутич 2010, 73-74).

Запровадження старшинського мундиру мало наслідки куди далекосяжніші за елементарне впорядкування зовнішнього вигляду урядників. Мундир мав сприяти зміцненню корпоративної свідомості нового малоросійського шляхетства, культивувати в його середовищі цінність служби, й символічно позначати внутрішню чиновну ієрархію. Модні й мало поширені до того російські однострої, котрими чванилися поодинокі представники української знаті, які пройшли сходинками імперської служби, відтепер перестали бути монопольною ознакою приналежності до чиновної і старшинської спільноти. Гетьманська Україна повільно вбиралася в свої власні однострої.

На жаль, за браком джерел, ми не можемо впевнено судити про авторство самої ідеї впорядкування державної та військової символіки. Швидше за все, задум «національного гербу», а також його поширення в уніфікованих полкових інсигніях, і амуніції козацького й надвірного війська, був плодом колективного старшинського «розмислу», підтриманого на певному етапі гетьманом. Так само це стосується й чергового впорядкування одягу й озброєння виборних козаків, їх навчання муштрі, котрі спершу були започатковані окремими полковниками, а вже згодом дістали схвалення Розумовського й поширилися на решту війська.

Нарешті, на додачу до реформування символіки й одностроїв гетьманського війська, Розумовський розпочинає в 1753 р. відливання серії нових гармат, прикрашених власним гербом. Після довгої перерви, він став першим правителем Гетьманщини, який вдався до цього заходу не лише суто із військових міркувань (гармати вперше почали відливатися за уніфікованим зразком із стандартним калібром ствола, що уже саме по собі було революційною новацією). В 1759 р. було відлито ще декілька 3,5 фунтових бронзових гармат, котрі в дульній частині мали написи з датами відливу, а також геральдичні композиції з гербом Кирила Розумовського та стрічкою з девізом “FAMAM EXTENDERE FACTIS”¹⁰. Довкола

⁹ В європейських арміях офіцерство, що здебільшого мало дворянське походження, довгий час не мало спеціальної уніформи, а лише посадові знаки розрізнення та регалії (поясні шарфи, нагрудні знаки-ринграфи, еспонтони, тростини тощо).

¹⁰ Лат. “Славу розповсюджувати справами”.

гербової композиції було відлито презентаційний напис: “ЕЯ ИМПЕРАТОРСКОГО ВЕЛИЧЕСТВА МАЛЫЯ РОССИИ ОБОИХЪ СТОРОНЪ ДНЕПРА И ВОЙСКЪ ЗАПОРОЖСКИХЪ ГЕТМАНЪ ДЕЙСТВИТЕЛЬНЫЙ КАМЕРГЕРЪ, САНКТЪ ПЕТЕРБУРГСКОЙ АКАДЕМИИ НАУКЪ ПРЕЗИДЕНТЪ ЛЕЙБГВАРДИИ ИЗМАЙЛОВСКОГО ПОЛКУ ПОДЪПОЛКОВНИКЪ И РОССИЙСКИХЪ ОРДЕНОВЪ СВЯТАГО АПОСТОЛА АНДРЕЯ И СВЯТАГО АЛЕКСАНДРА НЕВСКОГО ТАКОЖ ПОЛЬСКАГО БЕЛАГО ОРЛА И ГОЛСТИНСКАГО СВЯТЫЯ АННЫ КАВАЛЕРЪ, РОССИЙСКІЯ ИМПЕРІИ ГРАФЪ КИРИЛА ГРИГОРЬЕВИЧЪ РАЗУМОВСКИЙ” (Мальченко 2011, 74-75, 78-79). В європейській практиці відливання гармат під власним гербом було, поряд із карбуванням монети, однією з перерогатив (регалій) суверенних та напівсуверенних правителів, що демонструвала їх престиж і потугу. Таким чином, Розумовський черговий раз прозоро натякнув на претензії щодо ексклюзивності свого становища, яко не лише першого вельможі імперії, але й володаря удільного гетьманства.

Нова столиця. Серед найважливіших заходів, якими супроводжувалося «заочне» гетьманування Розумовського було перенесення гетьманської резиденції з Глухова до Батурина, яке після багаторічних прохань старшини, в липні 1750 р. таки схвалила імператриця Єлизавета (ПСЗ 1830, 13, 340). Паралельно мав бути відбудована і офіційна столиця Глухів, що сильно постраждала внаслідок страшної пожежі в травні 1748 р. Мали бути відновлені помешкання й служби, зведені за часів Скоропадського, однак дуже скоро виявилось, що розмістити тут родину й двір гетьмана, що звикли до геть інших умов, буде неможливо. Після перших же відвідин Розумовський незлюбив Глухів через начебто сирий клімат і незручне транспортне місцезнаходження. Під час свого першого візиту в Україну гетьманська родина і двір розмістилися не в самому Глухові, а в столичному пригороді Веригиному, де було зведено дерев'яний палац на кшталт імператорської резиденції в підмосковному Перово (схожою на нього реплікою був імператорський палац в Києві, зведений 1744 р. напередодні приїзду Єлизавети Петрівни) (Ленченко 2010, 227).

Іншою причиною, очевидно, була й істотна різниця в топографічних умовах міст. Скучена й тісна забудова старосвітського Глухова, одноповерхові, переважно дерев'яні будинки, відсутність відкритих площ, явно гнітили Розумовського, що звик до життя в зовсім іншій системі урбаністичних координат. На противагу цьому, Батурин був фактично *tabula rasa*, з нечисельним населенням й величезними пустками в забудові, котрі було легко перекроїти на власний смак. До того ж, гетьмана явно зачарували краєвиди колишньої столиці й можливості збудувати тут палацеві комплекси за останнім словом містобудівної моди¹¹. 14 вересня 1751 р. гетьман в супроводі старшини й двору вперше особисто прибув до Батурина, витративши три дні на знайомство з містечком і околицями. Після цього було віддано вказівки «к строению соборной церкви святой и в нем некоторых публичных строений, яко то дому гетьманского, канцелярии генеральной и суда генерального, и к содержанию дел архива и протчего» (Батурин 2009, 167). Молодий гетьман будував плани з незвичним для малоросійської знаті розмахом, зажадавши, аби «... хаты и подлые дворы ... из города выводитъ, почему как посполитым нашим, так и козакам, в городе Батурине до сего жившим, отвели иные места на их жилища, которыми им и владеть вечно, в замен прежних, от нас повелено» (Батурин 2009, 181).

Будівництво мало проводитися казенним коштом, однак Розумовський майже одразу ж звернувся по допомогу до імператриці, оскільки виявилось, що «на то ... скарбу національного ... крайне недостаточно». Тоді ж було засновано й спеціальну «Експедицию Батуринского и Глуховского строения», котра на правах міжвідомчого органу,

¹¹ В листуванні з графом Воронцовим Розумовський підкреслює благотворний вплив батуринської природи й клімату на його здоров'я (Васильчиков 1880, С.273).

підпорядкованого особистому раднику гетьмана Григорію Теплову, мала координувати й виконувати всі необхідні роботи. В травні 1752 р. під час великого турне полками Гетьманщини Розумовський ще раз відвідав Батурин, а вже у жовтні того ж року з селища Великий Самбор сюди було перенесено великий дерев'яний будинок, котрий мав правити за тимчасовий палац гетьмана (Терех 2012, 215-217). Тут же було зведено два будинки для прислуги й розбито липовий парк (Исаенко 1860). За пізнішими свідченнями місцевих шанувальників старовини, в садибі почалося облаштування каналів з кам'яними містками й навіть шлюзів для проходження суден. На притоках Сейму збудували два великих борошномельні млини з модерним устаткуванням. Однак, розміри помешкання виявилися замалими для гетьманської родини, її оточення й прислуги, до того ж під час нечастих відвідин України, сила адміністративних справ вимагала перебування в Глухові із усіма незручностями якого гетьману таки доводилося миритися (Герасько 2014, 140-142).

Отже, вибір було зроблено і на розбудову резиденції Батурині було спрямовано чимало зусиль і коштів. Для планування адміністративної забудови, храмів і резиденції було залучено декількох іноземних архітекторів (в 1752-1757 рр. проектуванням займався італієць Антоніо Рінальді, ще двох італійців Іосифа Венерони і Франческо Бартольяні підшукав у Петербурзі приятель Розумовського віце-канцлер Воронцов), що мали виконати зовнішнє й внутрішнє убранство за останніми віяннями європейської моди (Болотина 2009, 29; Васильчиков 1880, 221-222; Нечипоренко 1929, 47, 49).

В історіографії утвердився погляд на батуринський проект як на своєрідну забаганку багатого українського дідича (П.Нечипоренко), що думав збагатіти ще більше й до того ж похизуватися своїми можливостями перед петербурзькими аристократами. Втім, така «класократична» трактовка істотно спрощує реальні мотиви Розумовського. Так само маловідповідною видається інша інтерпретація, згідно якої гетьман начебто прагнув створити з Батурина «маленький Петербург» (Д.Дорошенко). Не слід також перебільшувати національні почуття Розумовського, котрий розбудовою в Батурині «української столиці» прагнув протистояти «навалі московського імперіалізму» (О.Оглоблин). Очевидно, ідеї та інтенції гетьмана, принаймні в останній період правління, слід розглядати в іншому контексті, суголосному панівним настроям просвіченої аристократії.

З одного боку, перенесення столиці в Батурин мало символічне значення: мала відновитися «першопрестольна» столиця лівобережних гетьманів, котра в свідомості старшинської аристократії асоціювалася з добою розквіту й суверенітету. Принаймні в середині XVIII ст. місто вже слабко асоціювалося зі «зрадником» Мазепою, а час поволі стер з пам'яті жорстоку розправу росіян над його оборонцями восени 1708 р. Тож відновлення резиденції, цілком нейтральне з політичного боку, виглядало, як повернення до «звичного обичаю».

Батурин та околиці, за задумом гетьмана, мали б стати новою столицею удільного малоросійського правління на яке він мріяв перетворити гетьманат в останні роки свого правління (Krokosz 2013, 42-51). Політичні плани Розумовського, пов'язані із впровадженням династичної форми правління, представницьких органів малоросійської шляхти, реорганізація в дусі камералізму судової та адміністративної систем, централізації фінансів, модернізації освіти й армії мали не просто зміцнити існуючі автономні права краю, але й перетворити його на щось більш значиме, з точки зору політичної самодостатності (Путро 2002, 114-115). Батурин мав кардинально змінитися, ставши яскравою візитівкою, вінцем всього політичного проекту Розумовських. В травні 1759 р. Батурин із волостю, а також іще три міста із околицями (Почеп, Шептаки й Баклань), що віддавна належали до гетьманських рангових маєтностей, були віддані Єлизаветою Петрівною у вічне володіння Розумовському (Васильчиков 1880, 253-254).

Так зване відновлення Батурина, однак, де факто мало стати його другим народженням. Замість традиційного планування старих гетьманських резиденцій, що включали палаци й церкви, розташовані в укріплених замках, було обрано цілком модерне європейське просторово-планувальне рішення. За задумом володаря, в його серці розташувалася гетьманська резиденція, церкви, адміністративні будинки, університет і помешкання знаті, а в периферії – сади, оранжереї, дзеркальна фабрика, сирний завод, механічна кузня, парусинна мануфактура. В цій констеляції мануфактури і майстерні були претензійними заявками просвіченої влади на передові технічні новинки й раціональні способи ведення господарства. Не було обійдено увагою й піклування про здоров'я підданих: влітку 1751 р. придворний лікар Казимир Мейер отримав від гетьмана дозвіл на влаштування в Батурині аптеки на пільгових умовах, котра мала стати третьою за величиною й асортиментом фармацевтичною установою в країні, після київської та полтавської аптек (Батурин 2009, 154-155, 169-171). Фейєрверки та ілюмінації, що увійшли в придворну моду на початку XVIII ст. тепер виглядали безглуздим марнотратством, яке мала заступити новочасна техніка й винаходи, що з одного боку демонстрували матеріальну потугу володаря, а з іншого свідчили про його прогресивні культурні запити.

Те, що світлі цих планів Батурин претендував на статус більший від резиденції впливового аристократа, свідчить поєднання в ньому владних установ гетьманату й планованого до відкриття світського університету. 1760 р. управитель особистої канцелярії гетьмана Григорій Теплов уклав записку з проектом заснування класичного університету. В документі детально висвітлювалися статус закладу, обов'язки ректора й директора, правила прийому студентів, внутрішній розпорядок і дисципліна. Статус і внутрішня структура закладу взорувалася на аналоги німецьких університетів, добре знаних в тогочасній Україні. При ньому мали бути засновані друкарня, шпиталь, лабораторія, бібліотека і навіть шинок, з доходів якого частково фінансувалися б університетські потреби (Васильчиков 1880, 260-262; Проект 1863, 67-85). 1763 р. пропозиція заснування в Гетьманщині двох університетів – в Києві та Батурині – була включена до відомої «Петиції» козацької старшини і малоросійського шляхетства про оборону й поновлення прав Малоросії, а наступного року окремий проект про відкриття університетів в Дерпті й Батурині подав професор права Московського університету Філіп Дільтей (Путро 2008, 85-86). В такий спосіб нова столиця Гетьманщини поєднала б в собі риси столиці володаря процвітаючого краю, що личив реноме володаря просвіченого століття.

Починаючи з 1752 р. будівництво в новій резиденції велося паралельно на декількох ділянках. 1758 р. тут було зведено кілька адміністративних будівель, в тому числі й будинок батуринської сотенної канцелярії (Герасько 2017, 88-90; Путро 2008, 57). Попри бурхливу організаційну роботу, будівництво все ж затягувалося. На заваді ставали відсутність єдиного плану робіт, бюрократичні проволочки, та найголовніше – брак коштів (Нечипоренко 1929, 46-49). 30 травня 1759 р. Розумовський видав указ про переїзд двору з Глухова до Батурина, в якому гарячково завершували будівництво гетьманського будинку, помешкань гетьманського радника Григорія Теплова, розбивали сади й квітники. Втім, будівництво так і не було завершено, а після відставки Розумовського, маючи фінансуватися його власним коштом, й зовсім припинене.

В певних сенсах проект побудови фактично з нуля власного міста виокремлював Батурин з-поміж інших резиденцій російських можновладців – Кускова Петра Шереметєва (50 – 70-ті рр. XVIII ст.), Кричева Григорія Потьомкіна (70 – 80-ті рр. XVIII ст.) та ін. Наново освячений київським духовенством, він мав стати не просто парадною резиденцією вельможі, предметом хизування в аристократичних колах, а столицею його удільного правління. З цієї перспективи батуринський проект має більше спільного з магнатськими

резиденціями Сапег і Радзивіллів інтенсивна розбудова яких (до речі, в суголосних канолах західноєвропейського мистецтва) так само свідчила про їхні амбіції в політичному театрі Речі Посполитої, або ж замками і палацовими комплексами Монмарансі, Конде та інших принців крові у Франції (Волков 2019).

Батуринські новобудови мали б стати безпрецедентними явищами в репрезентаційній культурі Гетьманщини. Створюючи нову столицю в центрі котрої окрім палаців і державних установ мали розташуватися публічні парки, площі та університет, Розумовський репрезентував себе яко просвіченого володаря, чия влада над краєм оприявнювалася не стільки в звеличенні своєї персони, скільки в опіці над добробутом підданих. На зміну щедрим пожертвам на Церкву й будівництву храмів, котрі були традиційною формою донаторства гетьманів, приходить нова стратегія візуалізації потуги й щедрот влади – цілком світської, раціонально влаштованої машини, що прагне буквально, як у гербовому девізі Розумовських «славу розповсюджувати справами».

* * *

Як показали подальші події, час і ресурси правління останнього будівничого «малоросійської вітчизни» в умовах насування російського централізму, швидко добігали свого кінця. В імператорському маніфесті від 10 листопада 1764 р., що оголошував ліквідацію гетьманської форми правління, йшлося про те, що Кирило Розумовський «просил Нас всеподданейше, чтоб Мы в рассуждении пространства многотрудных дел Малороссийских, а напротив того и других в Великой России не меньше важных его упражнений, чин Гетмана и положенное на него потому правление Малой России с него сняли». Нова резиденція в Батурині лишилася недобудованою й була приречена на руйнування, гетьманську гвардію за рік обернули в звичайну караульну роту при Малоросійській колегії, а ще за якийсь час козацькі полки розлучилися зі своїми одностроями та прапорами під «гербом малоросійської нації».

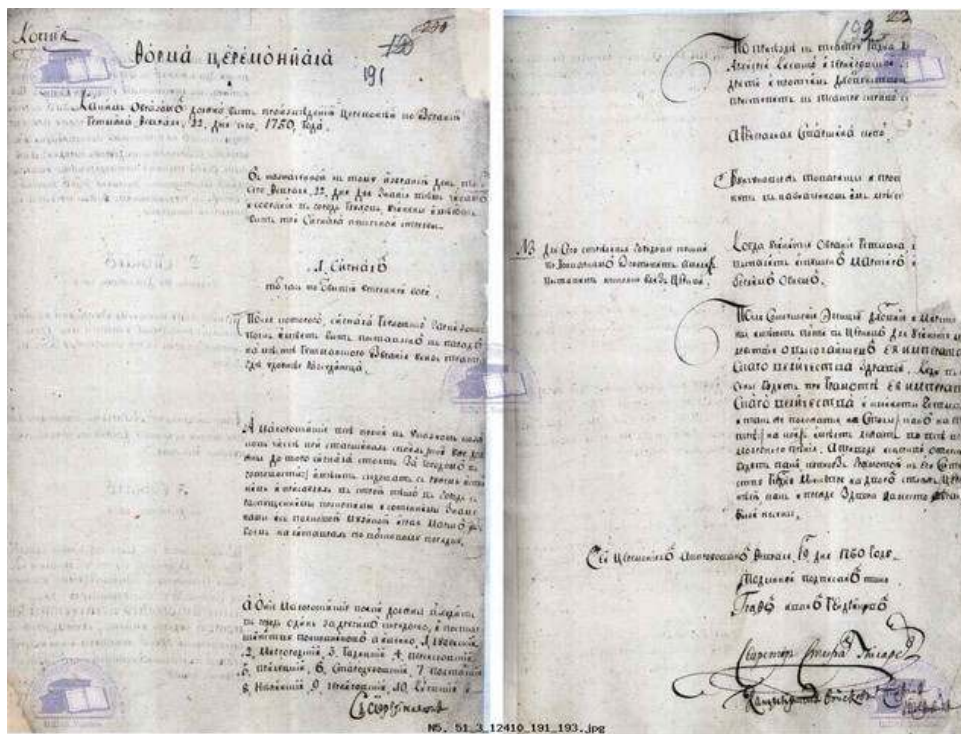
Тим не менше, зміни, котрі сталися в самоідентифікації й зовнішніх формах репрезентації влади в правління останнього володаря гетьманської булави, видаються нам симптоматичними. По-перше, Розумовський радикально змінив характер і форми зовнішнього втілення гетьманської влади. На зміну старосвітським шатам, церквам і фортецям прийшла швидкоплинна європейська мода, куртуазна культура, виразно космополітичні та світські за своєю сутністю. Гетьман виглядав цілком, як більшість європейських мнархів і високих вельмож, культ очільника Війська Запорозького, як першого лицаря серед рівних, змінився на образ просвіченого володаря, раціонального упорядника й опікуна малоросійської вітчизни. Суголосно до цього образу було влаштовано побут гетьманського двору, де окрім традиційних бенкетів і полювань, почесне місце посіли мистецькі розваги – концерти, вистави, бали й маскарлади. Зрештою, чи не найпоказовішим

Іл. 1. Луї Токке, Портрет гетьмана Кирила Розумовського, 1758 р. (Державна Третьяковська галерея, Москва, Росія).

опрявненням нової філософії влади мала стати оновлена столиця в Батурині: замість старосвітського палацу й церков в оточенні дерев'яної фортеці, тут мала постати резиденція просвіченого володаря з вишуканим палацом і парком, університетом, будівлями державних установ і фабриками, влаштованими за останніми віяннями прогресу.

Безумовно, найцікавішим полем семантичних змін був політичний сегмент символіки та церемоніалів. З одного боку, імперські практики вже достатньо міцно проникли в репрезентаційну культуру Гетьманщини й багато в чому формували її прояви, повсякчас підкреслюючи (за)належність російському престолу. Постать Розумовського привнесла тут свою специфіку ще й через родинні зв'язки із правлячою династією, що робили таким чином його фігуру абсолютно ексклюзивною в порівнянні з рештою вищих достойників держави. До певного часу така констеляція статусів цілком влаштовувала гетьмана, ставлячи його ніби поза ієрархіями, як в цілій імперії, так і в Гетьманщині. Втім, з часом, по мірі формування планів щодо влаштування в Україні удільного правління, в якому б гетьманська влада набула спадкового характеру в його роді, зовнішні символи майбутнього гетьманату поволі почали змінюватися. В них тісно поєдналися мотиви символіки «малоросійської нації» із родовими гербами та вензелями Розумовських. Цей симбіоз недвозначно свідчив про політичні амбіції гетьмана й, схоже, був цілком транспарентним для сучасників. І якщо політична еліта Гетьманщини, за незначними винятками, сприймала ці символічні натяки відносно нейтрально, то в петербурзьких колах і при дворі вони, вочевидь, не могли не викликати перестороги.

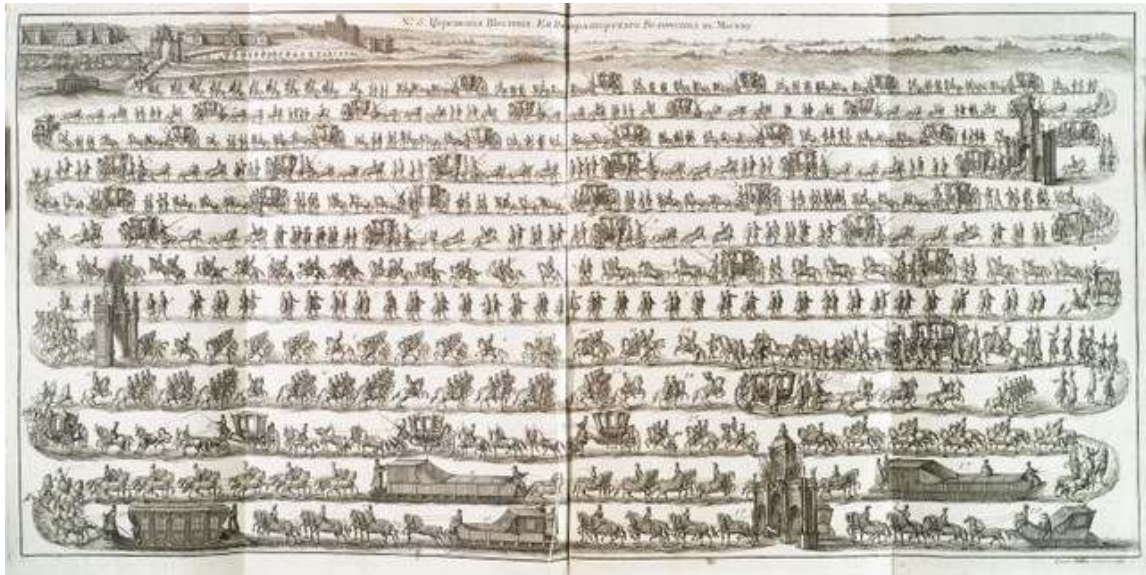
Іл. 2 Форма церемоніалу гетьманської елекції, лютин 1750 р.
(джерело: https://cdiak.archives.gov.ua/v_265_rokiv_Hetmanatu.php)

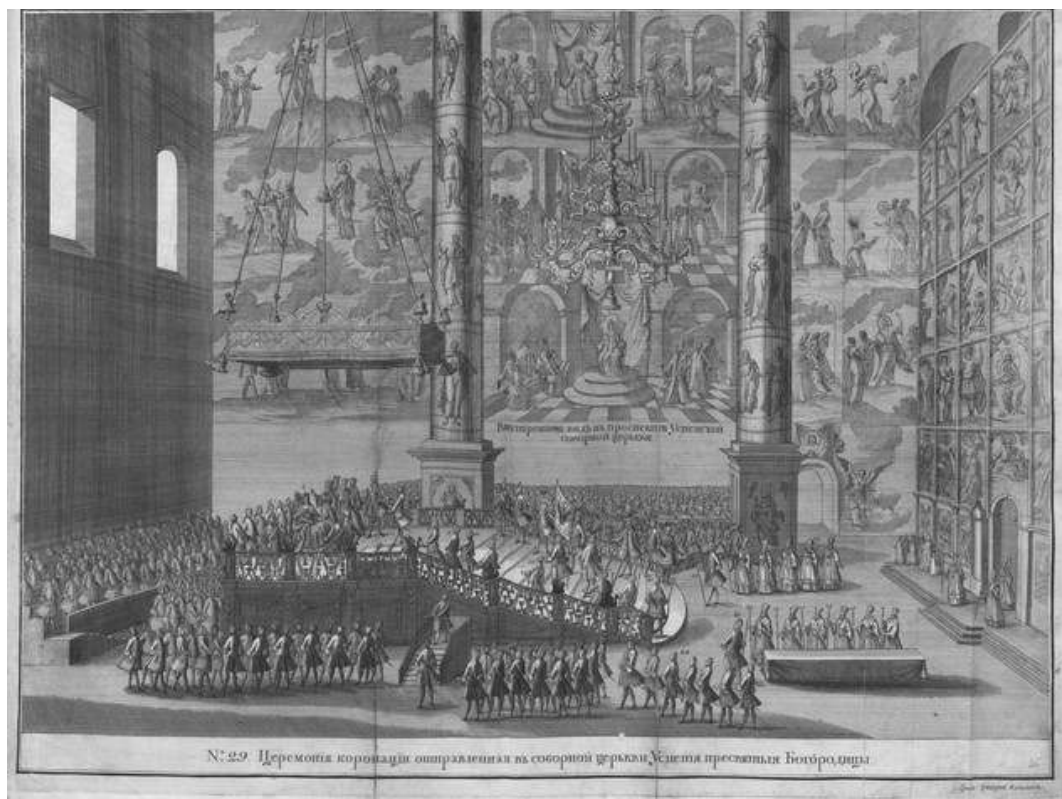
Іл. 3. Іван Соколов, Хо́да придворних чинів до Грановитої палати в Кремлі під час коронації Єлизавети Петрівни, 1744 р. (Обстоятельное описание торжественных порядков благополучного всшествия в царствующий град Москву и священнейшего коронования ея Августейшего императорского величества всепресветлейшия державнейшия великия государыни Елизавет Петровны, самодержицы всероссийской. СПб., 1744)

Іл. 4. Іван Соколов, Церемонійна хо́да кортежу Єлизавети Петрівни, 1744 р. (Обстоятельное описание торжественных порядков благополучного всшествия в царствующий град Москву и священнейшего коронования ея Августейшего императорского величества всепресветлейшия державнейшия великия государыни Елизавет Петровны, самодержицы всероссийской. СПб., 1744)

Іл. 5. Іван Соколов, Карета Єлизавети Петрівни в коронаційному кортежі, 1744 р. (Обстоятельное описание торжественных порядков благополучного всшествия в царствующий град Москву и священнейшего коронования ея Августейшего императорского величества всепресветлейшая державнейшая великия государыни Елизавет Петровны, самодержицы всероссийской. СПб., 1744)

Іл. 6. Григорій Калачов, Церемонія коронації Єлизавети Петрівни в Успенському соборі Кремля, 1744 р. (Обстоятельное описание торжественных порядков благополучного всшествия в царствующий град Москву и священнейшего коронования ея Августейшего императорского величества всепресветлейшая державнейшая великия государыни Елизавет Петровны, самодержицы всероссийской. СПб., 1744)

Іл. 7. Іван Соколов, Церемонія публікації коронаційного маніфесту, 1744 р.
(Обстоятельное описание торжественных порядков благополучного всшествия в царствующий град Москву и священнейшего коронования ея Августейшего императорского величества всепресветлейшия державнейшия великия государыни Елизавет Петровны, самодержицы всероссийской. СПб., 1744)

Іл. 8. Невідомий автор, Портрет Кирила Розумовського, перша половина XIX ст. (місце зберігання оригіналу невідоме)

Іл. 9. Жан-Батіст Лепренс, Фрагмент панорами Неви із зображеннями вельмож та ліврейних слуг, 1762 р. (місце зберігання оригіналу невідоме. Подано за: Сокирко О. На варті булави. Надвірні війська українських гетьманів середини XVII - другої половини XVIII ст. Київ, 2018)

Іл. 10. Жан-Батіст Лепренс, Фрагмент панорами Неви із зображеннями вельмож та ліврейних слуг, 1762 р. (місце зберігання оригіналу невідоме. Подано за: Сокирко О. На варті булави. Надвірні війська українських гетьманів середини XVII - другої половини XVIII ст. Київ, 2018)

Іл. 11. Графський герб
Розумовських,
кінець XVIII ст. (фрагмент
імператорської жалуваної
грамоти на графський
титул, 1751 р., Державний
історичний музей, Москва)

Іл. 12. Проект Національного герба
Війська Запорозького, 1758 р.
(джерело: <https://cdiak.archives.gov.ua>)

Іл. 13. Герб Лубенського полку на
малюнку сотенного прапору в листі
полковника Івана Кулябки, 1758 р.
(джерело: <https://cdiak.archives.gov.ua>)

Іл. 14. Прапор Сенчанської сотні Лубенського полку, середина XVIII ст.
(Національний музей історії України, Київ)

Іл. 15. Панорама Батуринської цитаделі кінця XVII століття. Сучасний вигляд.
Фото Оксани Ломко.

Іл. 16. Палац гетьмана Кирила Розумовського в Батурині. Сучасний вигляд.
Фото Оксани Ломко.

Список джерел та літератури

- АГЕЕВА, О., 2008, *Императорский двор России, 1700–1796 годы*. Москва: Наука.
- АПАНОВИЧ, О., 1989, Ще одне джерело з історії України XVIII сторіччя. Чернігівський літопис: неопубліковані сторінки. *Наука і культура. Україна. Щорічник*, 23, 213-231
- 2009, *Батурин: сторінки історії: Збірник документів і матеріалів*. Чернігів.
- БЕРЕЖНА, Л., 2014-2015. Дари Мазепи. Культура подарунків українських гетьманів у системі дипломатичної комунікації другої половини XVII століття. *Київська Академія*, 12, 222-240;
- БЛОК, М., 1998, *Короли-чудотворцы: Очерк представленый о сверхъестественном характере королевской власти, распространенных преимущественно во Франции и в Англии*. Москва: Языки славянской культуры.
- БЛОК М., 2001, *Феодальне суспільство*. Київ: Вид.дім «Всесвіт».
- БОЛОТИНА, Н., 2009. Последний гетман Малороссии и Войска Запорожского - граф Кирилл Григорьевич Разумовский *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2009, 26, 27-32.
- БРЕХУНЕНКО, В., 2012, Гетьман чи старший? За лаштунками номенклатури козацьких провідників (XVI - перша половина XVII ст.) *Наукові записки НаУКМА*. 2012, 130 (Історичні науки), 4-9.
- В какой обстановке гетман Разумовский объезжал Малороссию в 1752 г. *Киевская старина*. 1890, №1, 117-118.
- ВАСИЛЬЄВА, О. 2012, *Двір гетьманів Лівобережної України у 1663 - 1734 рр.*: автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 /Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ.

- ВАСИЛЬЄВА, О., 2009, Урядники та служителі гетьманського двору часів правління Данила Апостола (1727 – 1734 рр.) *Київська старовина*. 1–2, 131-168.
- ВАСИЛЬЄВА, О., 2013 Формування традиції придворного бенкету в Гетьманщині (друга половина XVII – перша третина XVIII ст.) *Повсякдення ранньомодерної України*. 2013, 1, 57-68.
- ВАСИЛЬЧИКОВ, А., 1880, *Семейство Разумовских*. Т.1. Санкт–Петербург.
- ВИНОГРАДОВ, Г., 2005, Імітація монаршої поведінки в «дивних» вчинках Богдана Хмельницького на початку 1649 р. *Січеславський альманах*. 1, 119-124.
- ВОЛКОВ, Н., 2019, Уподобляясь монархам: символика магнатских резиденций в Великом княжестве Литовском в конце XV – середине XVII в. *Вызов времени: становление централизованных государств на Востоке и Западе Европы в конце XV–XVII вв.* Калуга, 94-101.
- ВОЛКОВА, М., 2009, Символы власти в русской художественной культуре XVIII века *Вестник Московского государственного университета культуры и искусств*. 3 (29), 74-77.
- ВЫСКОЧКОВ, Л., 2011, *Будни и праздники императорского двора*. СПб.: Питер.
- ГЕРАСИМЕНКО, Н., 1999, Обрання Кирила Розумовського гетьманом Лівобережної України *Записки Наукового товариства ім.Т.Шевченка*. Т.238, Львів, 554-561.
- ГЕРАСЬКО, М., 2017, Архітектура батуринських урядових будівель *Народна творчість та етнологія*. 3, 84-97.
- ГЕРАСЬКО, М., 2014, Будинок К.Розумовського на вулиці Київській *Сіверщина в історії України: Зб.наук.праць*. Київ-Глухів, 7, 140-142.
- ГЕРАСЬКО, М., 2012, Деякі уподобання та смаки Кирила Розумовського *Сіверщина в історії України: Збірник наукових праць*. Глухів, 5, 218-220.
- ГОРОБЕЦЬ, В., 2009, *Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України*. Київ: Крнітика.
- ГРИГОРЬЄВА, Т., 2017, Турецьке підданство гетьмана Петра Дорошенка: умови та церемоніал його визнання *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. Т. 270: Праці Історично-філософської секції, 449-475.
- Дневник Коллегии иностранных дел. 1746-1755 *Архив князя Воронцова*. Москва, 1875, 7.
- Дневные записки малороссийского подскарбия генерального Якова Марковича: в 2-х частях /Изд.А.Марковича. Москва, 1859, ч.1-2.
- ЗАХАРОВА, О., 2001, *Светские церемониалы в России XVIII – начала XX вв.* Москва: Центрполиграф.
- ИСАЕНКО, М., 1860, Батурин, местечко Черниговской губернии *Черниговские губернские ведомости. Часть неофициальная*. 11, 77.
- КАТКОВ, П., 1901, Граф Иван Симонович Гендриков *Сборник биографий кавалергардов. 1724-1762*. СПб., 334-341
- КИРИЛЛОВА, Л., 1976, К атрибуции экипажа французской работы XVIII века *Материалы и исследования /Государственные музеи Московского Кремля*. Москва: Советский художник. 2, 154-161.
- КОВАЛЕВСЬКА, О., 2014, *Зображення крізь віки: іконографія козацької старшини XVII–XVIII ст.: В 2-х ч.* Київ: Ін-т історії України НАН України, Ч. 1: Монографія; Ч. 2: Додатки.
- КОВАЛЕВСЬКА, О., 2019, *Таємниці козацьких портретів*. Київ: КЛІО.
- ЛЕНЧЕНКО, В., 2010, Столиця Гетьманщини Глухів за планами XVIII століття *Український археографічний щорічник. Нова серія*. Київ, Т.13-14, 223-240.
- ЛЕТИН, С., 1996, *Русский военный мундир XVIII века*. Москва.
- ЛУКАШИН, А., 2006, Русские коронационные альбомы и сборники XVIII–XIX века *Антиквариат: предметы искусства и коллекционирования*. № 4 (36), 88-96.

- МАЛЬЧЕНКО, О., 2011, *Музей української артилерії XV-XVIII століть = Museum artilleriae Ucrainicae saeculi XV-XVIII* /НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського. Київ: СтилоС, Ч.1.
- Національна бібліотека України ім.В.Вернадського. Інститут рукопису (НБУВ.ІР), Ф.І, спр.51681.
- Національна бібліотека України ім.В.Вернадського. Інститут рукопису (НБУВ.ІР), Ф.І, спр.51682.
- Національна бібліотека України ім.В.Вернадського. Інститут рукопису (НБУВ.ІР), Ф.VIII, спр.2267
- НЕЧИПОРЕНКО, П., 1929, «Національні строєння» 1748-1765 рр. на Посемі та їх відношення до господарства гетьмана Розумовського *Студії з історії України науково-дослідної кафедри історії України в Києві*. Київ, Т.2, 45-55.
- ОГЛОБЛИН, О., 2000, *Люди старої України та інші праці*. Острогор – Нью-Йорк.
- ОКИНШЕВИЧ, Л., 1929, *Генеральна рада на Гетьманщині XVII-XVIII ст.* Київ.
- ПЛОХІЙ, С., 1995, Божественне право гетьманів: Богдан Хмельницький і проблема легітимності гетьманської влади в Україні *Mediaevalia Ukrainica: Ментальність та історія ідей*. Київ, Т.III, 86–110.
- ПЛОХІЙ, С., 2005, *Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні*. Київ: Критика.
- Полное собрание законов Российской империи* (ПСЗ), 1830, Санкт-Петербург, Т.13.
- Проект к учреждению университета Батуринского, 1760 г., 1863, *Чтения в Обществе истории и древностей российских*. Москва, кн.2, 67-85.
- ПУТРО, О., 2008, *Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.)*. Київ, ч.1.
- ПУТРО, О., 2002, Гетьман України Кирило Розумовський (нові штрихи до соціально-політичного портрета) *Український історичний журнал*. №5, 105-118.
- САВЧУК, Ю., 2014, "Війська Запорозького воїн знаменитий...": витоки, сутність та еволюція державного герба Української держави *Українська держава другої половини XVII - XVIII ст.: політика, суспільство, культура*. Київ, 454-471.
- САВЧУК, Ю., 2006, *Гетьманські клейноди та особисті речі Богдана Хмельницького у колекціях музеїв Європи: (Пошук, знахідки, атрибуція)*. Київ.
- СИТИЙ, І., 2002, Клейноди останнього українського гетьмана (За матеріалами Чернігівського обласного історичного музею ім.В.Тарновського) *Український археографічний щорічник. Нова серія*. Київ – Нью-Йорк, Т.10, 147-150.
- СИТИЙ, І., 2017. *Козацька Україна: печатки, герби, знаки та емблеми кінця XVI-XVIII століть*. Київ: Темпора.
- СЛАВУТИЧ, Є., 2010, До історії козацького мундиру в Гетьманщині *Військово-історичний альманах*. Київ, Ч.1 (20), 72-87.
- СОКИРКО, О., 2018, *На варті булав. Надвірні війська українських гетьманів середини XVII - другої половини XVIII ст.* Київ: Темпора.
- СОКИРКО, О., 2011, "Січовики останнього гетьмана: запорозький курінь Кирила Розумовського 1751 – 1764 рр. *Гілея. Науковий вісник: Збірник наукових праць*. 52, 191-195.
- ТЕРЕХ, М., 2012, Перший палац К.Г.Розумовського в Батурині *Сіверщина в історії України: Збірник наукових праць*. Київ-Глухів, 5, 215-217.
- УОРТМАН, Р., 2002, *Сценарии власти: Мифы и церемонии русской монархии от Петра Великого до смерти Николая I*. Москва: О. Г. И.
- Центральний державний історичний архів України в м.Києві (ЦДІАК України), Ф. 51, Оп. 3, Спр.12519.

- Центральний державний історичний архів України в м.Києві (далі - ЦДІАК України), Ф. 51, Оп. 3, Спр.14092.
- ЦДІАК України, Ф. 51, Оп. 3, Спр. 17661.
- ЦДІАК України, Ф. 51, Оп. 3, Спр. 17664.
- ЦДІАК України, Ф. 51, Оп. 3, Спр. 19005
- ЦДІАК України, Ф. 51, Оп. 3, Спр. 19063
- ЦДІАК України, Ф.108, Оп.2, пр.658.
- ЦДІАК України, Ф. 269, Оп. 1, Спр.668.
- ЦДІАК України, Ф. 269, Оп. 1, Спр. 3824.
- ЦДІАК України, Ф. 269, Оп. 1, Спр. 3997.
- ЦДІАК України, Ф. 269, Оп. 1, Спр. 4111
- ЦДІАК України), Ф. 269, Оп. 1, Спр. 4543.
- ШТЕЛИН, Я., 1935, Известия о музыке в России *Штелин Я. Музыка и балет в России XVIII века*/Пер. Б.И. Загурского. Ленинград: Музиздат.
- APOSTOLDÈS, J.-M., 1981, *Le Roi-machine. Spectacle et politique au temps de Louis XIV*. Paris: Minuit.
- BURKE, P., 1994, *The Fabrication of Louis XIV*. Yale University Press.
- ELIAS, N., 1983, *The Court Society*. New York, Pantheon Books.
- BLOCKMANS W., JANSE., J., 1999, *Showing status: representation of social positions in the late Middle Ages*. Brepols.
- HOLENSHTEIN, A., MATHIEU, J., 2009, *Empowering Interactions: Political Cultures and the Emergence of the State in Europe, 1300-1900*. Ashgate Publishing.
- KROKOSZ, P., 2013, Baturyn - idea hetmańskiej stolicy *Krakowskie pismo kresowe*. Rocznik 5, 42-51.

References

- AHEEVA, O., 2008, *Imperatorskyi dvor Rossii, 1700–1796 hody*. Moskva: Nauka.
- APANOVYCH, O., 1989, Sh'e odne dzhерelo z istoriyi Ukrayiny XVIII storichchya. Chernihivs'kyi litopys: neopublikovani storinky. *Nauka i kul'tura. Ukraina. Sh'orichnyk*, 23, 213-231
- 2009, *Baturyn: storinky istorii: Zbirnyk dokumentiv i materialiv*. Chernihiv.
- BEREZHNA, L., 2014-2015. Dary Mazepy. Kul'tura podarunkiv ukrayins'kyh het'maniv u systemi dyplomatychnoyi komunikacii druhoi polovyny XVII stolittya. *Kyivs'ka Akademiya*, 12, 222-240;
- BLOK, M., 1998, *Koroli-chudotovrcy: Oчерk predstavlenyj o sverhiestestvennom haraktere korolevskoj vlasti, rasprostranennyh preimushchestvenno vo Francyi i v Anhlії*. Moskva: lazyki slavyanskoj kul'tury.
- BLOK M., 2001, *Feodal'ne suspil'stvo*. Kyiv: Vydavnychy dim «Vsesvit».
- BOLOTINA, N., 2009. Poslednij getman Malorossii i Vojska Zaporozhskoho - graf Kyryll Hryhor'evich Razumovskij *Naukovi praci istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'koho nacional'noho universytetu*. 2009, 26, 27-32.
- BREHUNENKO, V., 2012, Het'man chy starshyj? Za lashtunkamy nomenklatury kozac'kyh providnykiv (XVI - persha polovyna XVII st.) *Naukovi zapysky NaUKMA*. 2012, 130 (Istorychni nauky), 4-9.
- V kakoj obstanovke getman Razumovskij ob'ezhhal Malorossiyu v 1752 h. *Kievskaya starina*. 1890, №1, 117-118.
- VASYL'EVA, O. 2012, *Dvir het'maniv Livoberezhnoyi Ukrainy u 1663 - 1734 rr.*: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.01 /Kyiv. nac. un-t im. Tarasa Shevchenka. Kyiv.

- VASYL'EVA, O., 2009, Uryadnyky ta sluzhyteli het'mans'koho dvoru chasiv pravlinnya Danyla Apostola (1727 – 1734 rr.) *Kyyivs'ka starovyna*. 1–2, 131-168.
- VASYL'EVA, O., 2013 Formuvannya tradyciy prydvornoho benketu v Het'manshhyni (druga polovyna XVII – persha tretyna XVIII st.) *Povsyakdennyya rann'omodernoyi Ukrayiny*. 2013, 1, 57-68.
- VASYL'CHYKOV, A., 1880, *Semejstvo Razumovskih*. T.1. Sankt–Peterburg.
- VYNOHRADOV, H., 2005, Imitaciya monarshoyi povedinky v «dyvnyx» vchynkax Bohdana Hmel'nyč'koho na pochatku 1649 r. *Sicheslavs'kyj al'manah*. 1, 119-124.
- VOLKOV, N., 2019, Upodoblyayas' monarham: symvolika mahnatskih rezidencyj v Velikom knyazhestve Litovskom v konce XV – seredyie XVII v. *Vyzov vremeni: stanovlenie centralizovannyh gosudarstv na Vostoke i Zapade Evropy v konce XV–XVII vv.* Kaluga, 94-101.
- VOLKOVA, M., 2009, Simvoly vlasti v russkoj hudozhestvennoj kul'ture XVIII veka *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta kul'tury i iskusstv*. 3 (29), 74-77.
- VYSKOCHKOV, L., 2011, Budni i prazdniki imperatorskogo dvora. SPb.: Pyter.
- HERASYMENKO, N., 1999, Obrannyya Kyryla Rozumov'skoho het'manom Livoberezhnoyi Ukrainy *Zapysky Naukovoho tovarystva im.T.Shevchenka*. T.238, L'viv, 554-561.
- HERAS'KO, M., 2017, Arhitektura baturyn'skyh uryadovyh budivel' *Narodna tvorchist' ta etnolohiya*. 3, 84-97.
- HERAS'KO, M., 2014, Budynok K.Rozumov'skoho na vulyci Kyivs'kij Sivershhyna v istoriyi Ukrainy: *Zbirnyk naukovykh prac'*. Kyiv-Hluhiv, 7, 140-142.
- HERAS'KO, M., 2012, Deyaki upodobannyya ta smaky Kyryla Rozumov'skoho Sivershhyna v istoriyi Ukrainy: *Zbirnyk naukovykh prac'*. Hluhiv, 5, 218-220.
- HOROBEC', V., 2009, *Vlada ta socium Het'manatu. Doslidzhennyya z politychnoyi i social'noyi istoriyi ranniomodernoyi Ukrayiny*. Kyiv: Krytyka.
- HRYHORIYEVA, T., 2017, Turec'ke pidanstvo het'mana Petra Doroshenka: umovy ta ceremonialy joho vyznannya *Zapysky Naukovoho tovarystva im. Shevchenka*. T. 270: Praci Istorychno-filosofs'koyi sekciyi, 449-475.
- Dnevnyk Kollehyy ynostrannyh del. 1746-1755 *Arhiv knyazya Voroncova*. Moskva, 1875, 7.
- Dnevnye zapysky malorossyjskoho podskarbyia heneral'noho lakova Markovycha: v 2-x chastyah /Izd.A.Markovycha*. Moskva, 1859, ch.1-2.
- ZAHAROVA, O., 2001, *Svetskye ceremonialy v Rossii XVIII – nachala XX vv.* Moskva: Tsentrpoligraf.
- ISAENKO, M., 1860, Baturyn, mestechko Chernyovskoy gubernii *Chernyovskyye gubernskie vedomosti. Chast' neofycyal'naya*. 11, 77.
- KATKOV, P., 1901, Graf Ivan Symonovych Hendrykov *Sbornik byohrafiy kavalerhardov. 1724-1762*. SPb., 334-341
- KIRILLOVA, L., 1976, K atribucii ekipazha francuzskoj raboty XVIII veka *Materialy i issledovania /Hosudarstvennye muzei Moskovskoho Kremlya*. Moskva: Sovetskyj hudozhnyk. 2, 154-161
- KOVALEVS'KA, O., 2014, *Zobrazhennyya kriz' viky: ikonohrafiya kozac'koyi starshyny XVII–XVIII st.: V 2-x ch.* Kyiv: In-t istoriyi Ukrainy NAN Ukrainy, Ch. 1: Monohrafiya; Ch. 2: Dodatky.
- KOVALEVS'KA, O., 2019, *Tayemnyci kozac'kyh portretiv*. Kyiv: KLIO.
- LENCHENKO, V., 2010, Stolycya Het'manshhyny Hluhiv za planamy XVIII stolittya *Ukrayins'kyj arheohrafichnyj shorichnyk. Nova seriya*. Kyiv, T.13-14, 223-240.
- LETYN, S., 1996, *Russkij voennyj mundyr XVIII veka*. Moskva.
- LUKASHYN, A., 2006, Russkie koronacyonnye al'bomy i sborniki XVIII–XIX veka *Antikvariat: predmety iskusstva y kollekcyonirovannyya*. № 4 (36), 88-96.
- MAL'CHENKO, O., 2011, *Muzej ukrayins'koyi artyleriyi XV–XVIII stolit' = Museum artilleriae Ucrainicae saeculi XV–XVIII /NAN Ukrainy, In-t ukr. arheohrafii ta dzhereloznavstva imeni M.S. Hrushevs'koho*. Kyiv: Stylos, Ch.1.

- Natsional'na biblioteka Ukrainy im.V.Vernads'koho. Instytut rukopysu (NBUV.IR), Fond I, sprava 51681.
- Natsional'na biblioteka Ukrainy im.V.Vernads'koho. Instytut rukopysu (NBUV.IR), Fond I, sprava.51682.
- Natsional'na biblioteka Ukrainy im.V.Vernads'koho. Instytut rukopysu (NBUV.IR), Fond VIII, sprava 2267
- NECHYPORENKO, P., 1929, «Nacional'ni stroeniya» 1748-1765 rr. na Poseimyi ta yih vidnoshennya do hospodarstva het'mana Rozumovsk'oho *Studiyi z istorii Ukrainy naukovo-doslidnoyi kafedry istorii Ukrainy v Kyevi*. Kyiv, T.2, 45-55.
- OHLOBLYN, O., 2000, *Lyudy staroi Ukrainy ta inshi praci*. Ostroh – N'yu-Jork.
- OKYNSHEVYCH, L., 1929, *Heneral'na rada na Het'manshyni XVII-XVIII st.* Kyiv.
- PLOHII, S., 1995, Bozhestvenne pravo het'maniv: Bohdan Khmel'nyc'kyj i problema lehitymnosti het'mans'koyi vlady v Ukraini *Mediaevalia Ukrainica: Mental'nist' ta istoria idej*. Kyiv, T.III, 86–110.
- PLOHII, S., 2005, *Nalyvaikova vira: Kozactvo ta relihiya v rann'omodernij Ukraini*. Kyiv: Krytyka.
- Polnoe sobranie zakonov Rossyjskoi imperii (PSZ), 1830, Sankt-Peterburg, T.13.
- Proekt k uchrezhdeniyu universyteta Baturinskoho, 1760 h., 1863, *Chtenia v Obshhestve istorii i drevnostei rossyiskyh*. Moskva, kn.2, 67-85.
- PUTRO, O., 2008, *Het'man Kyrylo Rozumovs'kyj ta joho doba (z istoriyi ukrayins'koho derzhavotvorennya XVIII st.)*. Kyiv, ch.1.
- PUTRO, O., 2002, Het'man Ukrayiny Kyrylo Rozumovs'kyj (novi shtryhy do social'no-politychnoho portreta) *Ukrayins'kyi istorychnyi zhurnal*. №5, 105-118.
- SAVCHUK, Iu., 2014, "Vijs'ka Zaporoz'koho voyin znamenytij...": vytoky, sutnist' ta evolutia derzhavnogo herba Ukrayins'koyi derzhavy *Ukrayins'ka derzhava druhoyi polovyny XVII - XVIII st.: polityka, suspil'stvo, kul'tura*. Kyiv, 454-471.
- SAVCHUK, Iu., 2006, *Het'mans'ki klejnody ta osobysti rechi Bohdana Xmel'nyc'koho u kolekciyax muzeyiv Yevropy: (Poshuk, znaxidky, atrybuciya)*. Kyiv.
- SYTYI, I., 2002, Klejnody ostann'oho ukrayins'koho het'mana (Za materialamy Chernihivs'koho oblasnogo istorychnogo muzeyu im.V.Tarnovs'koho) *Ukrayins'kyj arheohrafichnyj shorichnyk. Nova seriya*. Kyiv – N'yu-Jork, T.10, 147-150.
- SYTYI, I., 2017. *Kozac'ka Ukrayina: pechatky, herby, znaky ta emblemy kincia XVI-XVIII stolit'*. Kyiv: Tempora.
- SLAVUTYCH, Ie., 2010, Do istorii kozac'koho mundyru v Het'manshyni *Vijs'kovo-istorychnyj al'manax*. Kyiv, Ch.1 (20), 72-87.
- SOKYRKO, O., 2018, *Na varti bulavy. Nadvirni vijs'ka ukrayins'kyh het'maniv seredyny XVII - druhoi polovyny XVIII st.* Kyiv: Tempora.
- SOKYRKO, O., 2011, Sichovyky ostannioho het'mana: zaporoz'kyj kurin' Kyryla Rozumovs'koho 1751 – 1764 rr. *Hileia. Naukovyj visnyk: Zbirnyk naukovykh prac*". 52, 191-195.
- TEREH, M., 2012, Pershyi palac K.H.Rozumovs'koho v Baturyni *Sivershyna v istorii Ukrainy: Zbirnyk naukovykh prac*". Kyiv-Hluhiv, 5, 215-217.
- UORTMAN, R., 2002, *Scenarii vlasti: Mify i ceremonii ruskoj monarhii ot Petra Velykogo do smerti Nykolaya I*. Moskva: O. H. I.
- Tsentrалnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Kyievi (TSDIAK Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv], Fond 51, Opis 3, Sprava 12519.
- Tsentrалnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Kyievi (TSDIAK Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv], Fond 51, Opis 3, Sprava 14092.
- Tsentrалnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Kyievi (TSDIAK Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv], Fond 51, Opis 3, Sprava 17661.

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Kyievi (TSDIAK Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv], Fond 51, Opis 3, Sprava 17664.

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Kyievi (TSDIAK Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv], Fond 51, Opis 3, Sprava 19005

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Kyievi (TSDIAK Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv], Fond 51, Opis 3, Sprava 19063

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Kyievi (TSDIAK Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv], Fond 108, Opis 2, sprava 658.

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Kyievi (TSDIAK Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv], Fond 269, Opis 1, Sprava 668.

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Kyievi (TSDIAK Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv], Fond 269, Opis 1, Sprava 3824

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Kyievi (TSDIAK Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv], Fond 269, Opis 1, Sprava 3997.

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Kyievi (TSDIAK Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv], Fond 269, Opis 1, Sprava 4111

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Kyievi (TSDIAK Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv], Fond 269, Opis 1, Sprava 4543.

SHTELIN, Ia., 1935, Izvestiya o muzyke v Rossii Shtelyn Ia. Muzyka i balet v Rossii XVIII veka/Per. B.Y. Zahurskoho. Lenyngrad: Muzizdat.

Гетьман у перуці.

Зовнішні форми репрезентації гетьманської влади часів Кирила Розумовського

В статті розглянуто зміни в формах і змісті репрезентаційних практик останнього гетьмана козацької України Кирила Розумовського (1750-1764). До традиційних елементів владної репрезентації належали двір володаря зі своєю ієрархією, системою політичних ролей, штатом службовців, етикетом і церемоніалом, столиця та численні резиденції. Учасниками перформативних дійств виступали, окрім гетьмана, різні групи знаті, придворні, почт володаря, представники станів. Найбільш поширеними різновидами репрезентаційних актів були політичні – елекції, посвячення, інвеститури, а також релігійні та персональні свята правителів, учти, полювання й за кожним з яких був закріплений свій церемоніальний сценарій із явними чи прихованими сенсами. Розумовський радикально змінив ідеологію та форми зовнішнього втілення гетьманської влади. На зміну старосвітським шатам, церквам і фортецям прийшла європейська куртуазна культура, космополітична та світська. Гетьман виглядав як європейський вельможа, а культ очільника Війська Запорозького, як першого лицаря серед рівних, змінився на образ просвіченого володаря й опікуна малоросійської вітчизни. Змінився побут гетьманського двору, де окрім традиційних бенкетів і полювань, почесне місце посіли мистецькі розваги – концерти, вистави, бали й маскаради. Важливим опрацюванням нової філософії влади мала стати оновлена столиця в Батурині з вишуканим палацом і парком, університетом, державними установами і фабриками. Важливим полем семантичних змін був політичний сегмент символіки та церемоніалів. Постать Розумовського, яко родича правлячої династії, ще й наділеного гетьманським титулом, ставила його поза владними ієрархіями як в Російській імперії, так і в Гетьманщині. По мірі формування планів по влаштуванню в Україні спадкового гетьманства, зовнішні символи майбутнього проекту поєднали в собі символіку «малоросійської нації» із родовими гербами та вензелями Розумовських. Цей

симбіоз недвозначно свідчив про політичні амбіції гетьмана, який волів бачити себе напівсуверенним правителем.

Ключові слова: Гетьманщина, Кирило Розумовський, гетьман, церемоніал, семіотика

Oleksii Sokyрко, Ph. D., Associate Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine)

Олексій Сокирко, кандидат історичних наук, доцент, Київського національного університету ім.Т.Шевченка (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3841-9782>

Received: 08-11-019

Advance Access Published: December, 2019